MAKÜ
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

BURDUR'A DEĞER KATAN ŞAHSİYETLER SEMPOZYUMU

23 - 26 MAYIS 2024

LAVANTA TEPESİ
HOTEL
★★★★★

SEMPOZYUM PROGRAMI

BURDUR'A DEĞER KATAN ŞAHSİYETLER

Editör
Prof. Dr. Zafer GÖLEN

BURDUR-2024

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Burdur Mehmet Akif Ersoy U**niversity**

Burdur'a Değer Katan Şahsiyetler
Personalities That Add Value To Burdur

ISBN
****

Editör/Edited by

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Kapak Tasarım/Cover Desing
****

©Yayımlanan metinlerindeki yazı, fotoğraf,
harita, illüstrasyon, yazım, noktalama vb. konusundaki
tüm sorumluluklar bildirilerin yazarlarına aittir.

The texts, photographs,
map, illustration, spelling, punctuation, etc. on the subject
All responsibilities belong to the authors of the papers.

Her hakkı saklıdır. Bu kitap veya herhangi bir bölümdeki kısa
alıntılar dışında yayıncının önceden yazılı izni olmadan çoğaltılamaz,
saklanamaz veya bir erişim sistemine dâhil edilemez,
herhangi bir biçimde veya herhangi bir yolla elektronik, mekanik,
fotokopi ya da başka şekilde çoğaltılamaz.

All rights reserved. Except for brief quotations in a review, this book, or any part thereof, may not be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Baskı/Print
2024, Burdur

İÇİNDEKİLER

Önsöz i

Kısaltmalar xi

I. BÖLÜM

ŞEHİR ve MEKÂN

Mekânın Değeri ve Belleği

Canan OLPAK KOÇ 3

'Burdur'a Ad Babalığı Yapanlar' ve 'Burdur' Adına İlişkin Dinî, Felsefî, Mantıkî Açıdan Kavramsal Çözümleme Denemesi

Bayram DALKILIÇ 14

Burdur'a Değer Katan Şahsiyetlerin Şehir Merkezindeki Toponimik Görünümü

Himmet BÜKE & Serkan YÜKSEL & Hasan GÜNGÖR 25

II. BÖLÜM

ESKİÇAĞ ve ARKEOLOGLAR

Keraitai Antik Kenti'nden «Aelius» *Gens*li Bir Ailenin Kökeni ve Kentteki İşlevine İlişkin Bir İnceleme

Salih SOSLU 37

Göller Bölgesinde Geçen 41 Yıl: Mehmet Özsait

Şükrü ÜNAR 52

Göller Bölgesi Arkeolojisine Adanmış Yarım Asır: Refik Duru ve Gülsün Umurtak

Aslı ÜNAR 62

III. BÖLÜM

SELÇUKLU ve OSMANLI DÖNEMİ

Selçuklular Zamanında Burdur'a Değer Katan İki İsim: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve İmâret Kâtibi Ebû'l-Kerem Bin Sâlâr

Mahmut DEMİR 97

Burdur'da Mevlevilik ve Mevlevi Âlimler

Bircan CANGUL 118

Manzum Bir Hikâye Anlatıcısı Olarak Şair Burdurlu Fedâî: Fidan Diken İhtiyar Öyküsü

Kamile ÇETİN 129

16. Asır Müelliflerinden Burdurlu Raufî ve Muhammediye Türündeki Eseri

İsmail AVCI 139

Burdurlu Sadrazam Derviş Mehmed Paşa (1765-1837)

Öznur ATALAN 152

Halil Hamid Paşa ve Çeşmecizâde Kitaplığı

Senem KARAGÖZ 175

Tanzimat Dönemi'nde Bir Osmanlı Ricali "Burdurlu Ahmed Tevfik Paşa"
Harun ÇOBAN.....185
Kayışzâde Hâfız Osman Nuri Efendi Burdurî
Osman KOÇIBAY.....200
Burdur'un Yetim Babaları: Burdur Eytam Müdürleri Hacı Hüseyin ve Hüseyin Şevki Efendiler
Recep ÇELİK.....212

IV. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ

Burdur Beyleri Çelik Paşazâdeler ve Çelik Ahmet Çelik
Veli Cem ÖZDEMİR.....223
Burdurlu Kasapzâdeler Ailesi ve Şükrü Kasapoğlu
Veli Cem ÖZDEMİR.....237
Gölhisar Yöresi Siyasetinde İz Bırakmış Bir İsim: Dirmilli Mustafa Özdemir
Veli Cem ÖZDEMİR.....251
Saz ve Sipsi Ustası Aşık Ömer Erkan
Abdülkadir ÇİÇEK.....269
Burdur Kültür Kervanının Emektar Yolcusu: Eşraf Yurdasiper
Ali DALGAR.....276
Burdur Kültür Hayatında Bir Yolcu: Yavuz Doğan
Ali DALGAR & Fatıma Betül DALGAR......289
Burdur Sevdası ve Fakir Baykurt İle Eğitim Dili Türkçe Üzerine Söyleşimiz
Ali YAKICI.....300
Burdur'a *Onuncu Köy*'den Bakmak
Bayram YILDIZ.....310
Burdur'lu Bir Sendikacı: Fakir Baykurt ve Sendikacılık Anlayışı
Mehmet KILIÇ.....338
Fakir (Tahir) Baykurt'un Burdur Gazetesi'nde Yayımlanan Yazı ve Şiirleri (1948 -1949)
Osman KOÇIBAY.....350
Burdurlu Bir Sürrealist: Halit Asım Demirsoy Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri
Ayşe Nur SIR DÜNDAR.....369
Burdur'a Değer Katan Kabak Kemane Ustası: Tahsin Yarar
Burak KARA.....391
Hamit Çine'nin Çalışmalarında İncelenen ve Teke Yöresinde Kullanılan Özgün İcra Türleri
Burcu AVCI AKBEL.....404
Halk Müziği Sanatçısı Hamit Çine'nin Burdur Folkloruna Katkıları
Mahmut BABACAN.....414

Öğretmenlikten Halk Kültürü Derlemeciliğine Uzanan Bir Ömür: Halit Önür
Deniz YILDIZ & Uğur ÖNÜR 423
İki Telli Cura'nın Piri Sabri Özdemir
Esra AVCI & Sabri ÖZDEMİR 449
Adalet Partisi Burdur Milletvekili İsmail Hakkı Boyacıoğlu'nun Hayatına Dair Fotoğraf ve Belgeler
Esengül BOYACIOĞLU İNALPULAT 459
Tekeli'nin Dili Abdurrahman Ekinci
Hakan ACAR & Fatma KARAGÖZ 481
Kayımoğlu Dondurma'nın Ahilik Prensipleri Çerçevesinde Burdur İline Kattığı Değer
Şükrüye Fulden GÜLTEKİN 487
Veteriner Hekim Olarak Akif
Hasan ASAN 496
Dr. Mehmet Şerif Korkut'un Burdur Anıları ve Eserleri
Hasan BABACAN & Ali BİRİNCİ 508
Hüseyin Ölmez'in Fidecilik Alanında Burdur'a Katkıları
Hatice ÇİÇEK 518
Yörük Kültürünün Sesi, Nefesi, Yaşayan Kültür Hazinesi: Mehmet Bedel
Hulusi ARTUKOĞLU 527
İbrahim Zeki Burdurlu'nun Şiirlerinde Vatan ve Memleket Sevgisi
Hüseyin YAYLA 541
Bölgeselcilik Akımı Bağlamında İbrahim Zeki Burdurlu'nun Eserlerinde Burdur
Ömer SOLAK 549
İbrahim Burdurlunun Şiirlerinde Real Hayat, Burdur Özlemi
Merziyye NECEFOVA 562
Burdur'dan Türklüğün İletişim Gücüne: Kafesoğlu
İrem DELİCE 568
İbrahim Kafesoğlu Hayatı ve Tarihçiliği
Sevilay ÖZER & Güngör GÖÇER 574
Kur'an-I Kerim'i Öğrenme ve Öğretmeye Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. İsmail Karaçam
Mehmet Mahfuz ATA 585
Burdur Tarihine Işık Tutan İsimlerden: Neriman Şimşek Mıhladız
Mine KAYA 609
Burdur'un Manevi Önderlerinden Burdurlu Halil Hulusi Efendi (Halil Ermiş)
Namık NAS 630
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Metrûkâtı
Necmi ATİK 643

Burdur'un Sosyal-Gerçekçi Bir Kalemi: Abdullah Aşçı (1921-1994) ve Hikayeleri
Nesrin KARACA..... 672
Yaşayan Kültür Hazinesi: Sebahattin Akkaya
Ömer DİLMEN 691
Rahmi Uğur ve Horozdan Kaçan Kadın
Osman KOÇIBAY 710
Ahmet Selçuk Köseoğlu ve Fadime Gelinin Harmanı
Osman KOÇIBAY 719
Burdur Sevdalısı Moruk Dayı (Mustafa Koçay)
Osman KOÇIBAY 733
Şehit Pilot Teğmen Ayfer Gök
Pelin Hülya YARANGÜNÜ..... 748
Burdur Mebusu Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in İktisat Vekilliği Dönemi ve Devletçilik Uygulamaları (1930-1932)
Ramazan BAŞ 760
Hikâyelere Can Veren Burdurlu Bir Ressam ve Gazeteci: İliçin Çetiner
Ruhi İNAN..... 790
İliçin Çetiner ve Bizim Yunus Çalışması
Yaşar NALCI..... 813
Birinci Dünya Savaşı Kahramanlarından Topçu Çavuşu Halil İbrahim Günaydın
Suat AKGÜL 829
Burdur Teke Yöresi Kültürüne Değer Katan Bir Şahsiyet: Salih Urhan
Şevkiye KAZAN NAS..... 855
Burdur Halkevi Dergisi'nde İki Dertli Adam: Ferit Çamoğlu ve Mustafa Demirsoy
Şeyma AYDEMİR.....874
Demokrasi Seyyahı Burdurlu Çelikbaş
Turan AKKOYUN 893
Sipsi'ye Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Kayabaş
Yasin AKKAYA 902
Teke Yöresi Müziğinin Dünyadaki Yankısı: Ferhat Erdem
Yasin AKKAYA 927
Polis Müdürlüğünden Mülkiyeye: Burdur Valisi Kâmuran Çuhruk
Yücel YİĞİT 944
Burdur'a Değer Katanlar Sipsi İcracısı Ve Yapımcısı Hüseyin Demir
Burçin Nur TETİKER 960
Usta Çırak İlişkisi İçinde Bucaklı Zurnacı Hurşit Ve Zeynetenin Hasan
Nurdan ÇÖKEK..... 970

KISALTMALAR

AKM	Atatürk Kültür Merkezi
Bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
K.K.	Kaynak Kişi
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
M	Miladi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Nr.	Numara
ORCID	Open Researcher ve Contributor ID
Öğr.	Öğretim
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
THM	Türk Halk Müziği
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
v.d.	Ve diğerleri.

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN METRÛKÂTI

Necmi ATİK[*]*

Giriş

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır üzerine muhtelif makaleler, yüksek lisan tezleri, doktora tezleri ve kitaplar yazılmış ve yayınlanmıştır. Söz konusu eserler incelendiğinde Elmalılı'nın hayatı ve eserleri ile alakalı bölümlerin büyük oranda birbirlerinin tekrarı oldukları görülmektedir. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Hayatı, Eserleri ve Divançesi (İnceleme-Metin)* adlı doktora çalışmamızı yaptığımız dönemlerde Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır bey, özel arşivinde bulunan dedesine ait metrukâtı tarafımıza takdim ederek, inceleme ve araştırmamıza izin vermişti. Söz konusu metrukâtta yapmış olduğumuz yoğun çalışmalar neticesinde Elmalılı'ya ait kendi el yazısı ile yazdığı özgeçmişi dahil önemli birçok evrağa ulaştık, bu evrakları tasnif ettik ve yıllarca üzerinde okuma ve inceleme çalışmaları yaptık ve hâlen yapmaktayız. Söz konusu çalışmalarımız neticesinde birçok bilimsel makale ve kitap yayınladık. Bu çalışmamızda ise, Elmalılı'nın hayatı ve eserleri ile alakalı ulaştığımız orijinal belgeleri ve kendisine ait el yazması telif ve tercüme eserlerini makalemizin hacmi çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

1. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı

a. Doğumu ve Ailesi

Muhammed (Atik, 2022:259) Hamdi Yazır, Cemâzilâhir 1295/Mayıs 1294/Haziran-Temmuz 1878'de (Atik, 2013:11) Teke Sancağı'na/Antalya'ya bağlı Elmalı ilçesinin Karyağdı mahallesinde 3 nolu evde doğdu (Atik, 2013:11; Paksüt, 1993:2). Burdur'un Gölhisar kazası Yazır Köyü doğumlu babası Numan Efendi (Atik, 2022:295) (ö.1334/1916), Gölhisar'lı Bedreddin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi'nin oğlu Hacı Bekir Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin oğludur (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, HAT.541/26740-A; Atik, 2013:11). Numan Efendi, Aydın ve Burdur medreselerinde tahsil görüp icazet aldıktan sonra Elmalı Şer'iyye

[*] Dr, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7370-8577, e-posta: necmiatik@hotmail.com

Mahkemesi'nde başkâtip olarak atandı ve Elmalı'ya yerleşti (Paksüt, 1993:2). Elmalı Eytâm Müdürlüğü de yaptı (Yazır Özel Arşivi) ve bu görevlerinden 1890 yılında istifa ederek ayrıldı (DİB Sicil Müdüriyeti, Elmalılı). Numan Efendi, İslam fıkhında üstâd bir alimdi (Atik, 2022:341). Bir hattat olarak kitap istinsâhı yapar ve Kur'ân-ı Kerim'ler yazardı (Atik, 2022:342). Numan Efendi, 1326/1908 senesinde ailesiyle İstanbul'a Elmalılı'nın yanına hicret etti. 1334/1916 yılında İstanbul'da, Elmalılı'nın evinde, sabah namazı sonrası vefat etti (Atik, 2022:343). Annesi Fatma Hanım, Elmalı ulemasından Sarılarlı diye bilinen Elmalı Müftülüğü görevinde bulunmuş Muhammed Efendi'nin[1] (ö.1287/1870) (Erten, 1919, s.185) kızıdır (Kozan, 2012:371-391).

b. Tahsil Hayatı

Muhammed Hamdi Yazır, 1302 tarihinde Mekteb-i İbtidâîye/İlkokula başlayarak 7 Temmuz 1304/19 Temmuz 1888'de birincilikle bitirdi. Aynı yıl imtihana girip ikinci sınıfından başladığı Mekteb-i Rüşdiyeyi/Liseyi 28 Zilkâde 1308/23 Haziran 1307/5 Temmuz 1891 tarihinde üç senede yine birincilikle tamamladı (DİB Sicil Müdürlüğü, Elmalılı). 1302/1884-1308/1890 yılları arası Elmalı'da, nahivden *İzhar*'a kadar, ferâiz ve fıkıh derslerini babasından aldı. Kısa bir sürede Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetti (Atik, 2022:343). Dayısı Hakkı Efendi ve babasından nahiv ve bazı ilimlerin başlangıç kısımlarını tahsil etti. Meşhur âlim olan büyük amcası Muhammed Emin Efendi'den[2] (Atik, 2022:294) özel olarak ders aldı (Atik, 2013:11). Muharrem

[1] Süleyman Fikri Erten, *Antalya Livası Tarihi* adlı eserinde, "Elmalı'da Yetişen Zevât" başlığı altında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın dedesi Muhammed Efendi hakkında şunları kaydetmiştir: "Sarılarlı Muhammed Efendi: 'Asr-ı ahîr fuzelâsından bir zât olup Elmalı kazasının "Sarılar" karyesinde tevellüd etmiştir. Âsârı: "*Şerh-i İsti'âre-i Cedîd*", 'ulûm-i siyâsiyeden "*Nâmûs-i A'zam*" ismiyle metin ve şerh, 'ilm-i munâzaradan "*Mazhar-ı Me'âlim 'alâ Miftâhi Mekâlim*" nâmıyla metin ve şerh, 'ilm-i vazı'dan "*Kâdî 'Adud*" (Adudüddin el-Îcî [ö.756/1355]) risâlesine "*Meşrebetü'l-'uyûn*" ismiyle bir şerh yazmıştır. Bu zât 1287/1870'de Elmalı'da vefat etmiştir ki 'ilm ü fazlı pek yüksek derecede olduğu te'lîf ettiği âsârından anlaşılır.".

[2] Elmalılı, amcasının mezar taşına *"Divançe Kerime'nin mahdûmu Muhammed Emin'in târîh-i tevellüdü 9 Recep 1231 (5 Haziran 1816) Tûle 'umrehu hâdime'ş-Şerî'ati'n-Nebeviyyeti*" notu ile şu şiiri yazmıştır:

Ṣâhib-i 'ilm u kemâl ḫâdim-i dîn
Eyvâh nihân oldu bir dürr-i ṯemîn
Bunda medfûn Ḥâce Muḥammed Emîn
İftiḫâr etse sezâdır bu zemîn
Taḳdîm etsin ḥûriler mâ-yi ma'în
Nâẓır ḳılsın oñu Rabbü'l-'âlemîn

1312/Temmuz/Ağustos1894 tarihinde dayısı Mustafa Zekaî Sarılar'la , İstanbul'a gitti ve Küçük Ayasofya Medresesi'ne dayısının yanına yerleşti (Atik, 2013:11; Paksüt, 1992:21; Albayrak, 198:246). Küçük Ayasofya Medresesi'nde çok sevdiği ilmiye icazetli Of'lu Hacı Mehmed Kâmil Efendi'ye de (ö.1330/1912) hizmet etti (Yazır, 1981:64). Bâyezid dersiamlarından Kayserili Büyük Hamdi Efendi'nin (Atik, 2013:11; Atik, 2021: 227; Atik, 2022:328) yedi sekiz sene derslerine devam ederek âlet ve âlâ ilimleri tamamladı ve 1320/1903 yılında icâzetini aldı (Atik, 2013:13; Atik, 2021:228).

Büyük Hamdi Efendi'den ders aldığı sıralarda, tabiat ilimleri ve matematik ile meşgul oldu. 1321 yılının Şaban ayında (Kasım 1903) Nüvvâb Mektebi'ne[3] (Hukuk Fakültesi'ne) girdi ve Şaban 1325/Eylül 1907 birincilikle bitirerek, altın madalya ve beratla ödüllendirildi, Şevvâl 1323/1906 tarihinde üçüncü sınıf hâkim diplomasını aldı. 1324/1907 yılında resmî görev alabileceği müderrislik imtihanını yüksek derece ile kazandı (Atik, 2013:12; Yazır, 1979:15). Bir yıl sonra 1325/1908'de dersiâmlık oldu. Hocası Kayserili Hamdi Efendi ile karıştırılmaması için, hocasına "Büyük Hamdi" kendisine de "Küçük Hamdi" denildi. Soyadı Kanunu'ndan (2 Temmuz 1934) önce "Elmalılı Hamdi" ve "Küçük Hamdi Efendi" adlarını kullandı. Soyadı Kanunu'yla birlikte babasının köyünün ismine nispetle "Yazır" soyadını aldı (Paksüt, 1993:16).

Mahmud Kemal İnal'a kendisinin ifade ettiğine göre, Kânûn-i Esasî ve Mehâkim-i Şer'iyye Kânûnu Esbâb-ı Mûcibe Mazbataları'nı yazarken, Fransızca'yı kendi kendine kırk günde öğrenmişti[4] (İnal, 1955:108; Ersöz, 1993:170). Batılı yazarlar tarafından kaleme alınan felsefe ve mantık kitaplarını öğrendiği Fransızca sayesinde okudu ve inceledi, Türkçe'ye tercümelerini yaparak, karşılaştırmalarda bulundu. Bu konuda çunları ifade etmektedir:

---

[3] Nüvvâb Mektepleri, kadı yetiştirmek üzere açılmış olan okullardır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, c. III, s. 454.

[4] İbnülemin Mahmud İnal, Mu'addel Kânûn-i Esâsî ile Mehâkim-i Şer'iyye Kânûnu Esbâb-ı Mûcibe Mazbataları'nın Elmalılı'nın kaleminden çıktığını ifade ederken, bizzat Elmalılı'nın ağzından Fransızcayı kendi kendine kırk günde öğrendiğini işitince, biraz da buna inanmakta güçlük çektiğini hissettiren bir ifadeyle, hayretten ağzı açık kaldığını şöyle anlatır: "Bu mazbataları yazarken Fransızcayı kendi kendine kırk günde öğrendiğini -terceme-i hâlini takrir ettirip zapt ettiğim sırada- söyledi. Yabancı bir lisan, bâ-husus kendi kendine kırk günde nasıl öğrenebileceğini düşünerek -eski tabirle- engüşt ber dehân-ı hayret olup kalmıştım".

> "…mekâtip ve medârisde itmâm-ı edvârı tahsil ettikten sonra sinîn-i adîde ulûm-i muhtelife-i İslâmiyye ve bilhassa on beş sene kadar bir müddet fıkh-ı şerîf tedrîsi ile tegavvül etmiş ve bu sırada garbın esâsât-ı hukûkiyyesini tanımak ve şerâit-i İslâmiyenin kıymet-i insâniyye ve ictimâiyyesiyle hukûk-i garbın mukâyese-i ilmiye ve mukâbele-i medeniyyesine dâir bir fikir edinebilmek için Fransızca lisânından da biraz bir şey bellemiş idim. Bu vâdi-i hukûkîde dolaşan mesâ'i-i âcizânem, hukûk-ı esâsiyyeden felsefe-i umûmiyyeye bir nazar imâle etmek ihtiyâcını gösterdi" (Yazır, 1978:28).

Meşrutiyetin ilanından evvel Rüşdî mekteplerde talebeye hat yazısından sülüs, nesih ve rık'a öğretiliyordu. Sanata merakı ve istidatı had safhada olan Muhammed Hamdi Yazır, ilk hat sanatı meşklerini, hattat olan babası Numan Efendi'den aldı. Tasarımını ve süslemesini yaptığı, sülüs, nesih ve ta'lik hattıyla başarılı bir şekilde yazdığı ilmiye icâzetnâmesinin ferağ kaydında/son sayfasında hat sanatı derslerini sırasıyla babasından, Bakkal Arif Efendi'den ve Sami Efendi'den aldığını ifade etmektedir. (Atik, 2013:12; Atik, 2021: 229).

Elmalılı, Haziran 1310/Haziran 1894 tarihinde İstanbul'a geldiğinde hat sanatında öğrenimini tamamlamak için üstat bir hattat aramaya başladı. O dönem hat sanatının zirve isimlerinden Filibeli Hacı Arif Efendi'ye (ö.1326/1909) müracaat ederek derse kabulünü talep etti ve hocasının kabulü üzerine kendisinden sülüs ve nesih dersleri almaya başladı. Hat sanatı meşk müfredatını tamamlayarak, nesih ve sülüs hat sanatı dallarında hocası Arif Efendi'den icâzetini aldı (Yazır, 1981:124). Bakkal Arif Efendi'den derslerini tamamlayan Elmalılı'yı, Arif Efendi hocası Sami Efendi'ye götürerek talik dersleri almasını sağladı. Elmalılı, Sami Efendi'den talik meşklerini de tamamlayarak icazetnamesini aldı (Atik, 2013:12; Atik, 2021: 229). Sağlam bir hattat olan Elmalılı, sülüs, nesih ve talik hat sanatı alanında sayısız eserler meydana getirdi ve hat sanatıyla vefatına kadar meşgul oldu.

c. Hocalığı

Elmalılı, devletten resmi görev alabilmek için gerekli olan ruûs imtihanına 1318/1902 senesinde girdi, başarılı oldu. Medrese icazetini almamış olduğu sebebiyle imtihanı geçersiz sayıldı (DİB Sicil Müdürlüğü, Elmalılı). 1319/1903 yılında yeni açılan Dâru'l-fünun-i Osmânî Ulûm-i âliye-i Dîniyye Şubesi'ne imtihan neticesi birincilikle girdi ve bir ay içerisinde eksik derslerini tamamlayarak oradan ayrıldı DİB Sicil Müdüriyeti, Elmalılı).

Rebiulevvel 1324/Nisan 1906 tarihinde ruûs (devlet görevi) imtihanına tekrar girdi ve yüksek derecede başarı elde ederek Bâyezid Dersiâmı oldu. Bâyezid ve Şehzâde camilerinde ders vermeye başladı. 1325/1908 yılından itibaren Darülfünûn'a bağlanarak Hukuk Fakültesi adını alan Mekteb-i Nüvvab'da ahkâm-ı evkâf, Mekteb-i Kuzat'ta (Hukuk Fakültesi'nde) (Pakalın, 1983:441) on beş sene fıkıh, Medresetü'l-Mütehassisîn'de (Pakalın, 1983:441) usûl-i fıkıh, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde felsefe, Süleymaniye Medresesi'nde mantık, Mülkiye Mektebi'nde (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde) vakıf ve arâzi hukuku dersleri okuttu. 1332/1915'te Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi (Atik, 2013:12).

Elmalılı, 1334/1917 yılında Sultan Mehmet Reşad'ın (1908-1919) huzur derslerine muhatap hoca olarak katıldı (Atik, 2013:12; İpşirli, 1998:441). Ağustos 1334/1918'de şeyhülislâmlık teşkilatı içinde kurulan ve İslam akademisi niteliğinde olan ve dîni sorunların çözümü, İslam'a yapılan saldırılara karşı cevap vermek amacıyla kurulan Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye 4 Ağustos 1334/1918 tarihinde önce üye, 2 Nisan 1335/1919 da başkan seçildi (Albayrak, 1980:250). Arzusu ve iradesi dışında gelişen olaylar yüzünden 1335/1919 yılında, girdiği bazı dersleri bıraktı ve uzman din adamı yetiştirmek için kurulmuş olan Medresetü'l-Mütehassisîn'deki mantık dersi ile Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'deki görevini bir süre daha sürdürdü (Ersöz, 1985:7-8).

Elmalılı, resmi görevleri dışında Beyazıt Camii'nde hususi derslerde verdi. Elmalılı, farklı medreselerden gelen hususi ders verdiği 123 talebesinin isimlerini, babalarının ismini, hangi medresede okuduğunu metrukâtındaki 15x10 cm ebatlarında, 14 satırlık çizgili bir deftere kaydetmiştir. Ayrıca Elmalılı, az da olsa farklı zaman ve yerlerde hususi dersler verdiğini beyan etmiştir (DİB Sicil Müdürlüğü, Elmalılı).

d. Siyasi Hayatı

Elmalılı'nın zekâsı, hafızası, ilmî alandaki başarılı çalışmaları, hocalığı, haftalık dergilerdeki makaleleri geniş kitlelere etki etmesine sebep oluyordu. Yaşadığı dönemin sıkıntılarını her aydın gibi o da dile getiriyor ve çözümler öneriyordu. Söz konusu çalışmalarını daha da etkili hâle getirebilmek adına meşrutiyet yönetimini savunan ve bir tepki sonucu tesis edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye kısmına üye oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarının ve hedeflerinin farklı olduğunu görünce hemen istifa ederek ayrıldı. Dergilerdeki yazılarına ve ilmi çalışmalarına devam etti. Ders verdiği

Mekteb-i Mülkiye/Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Mekteb-i Nüvvâb/Hukuk Fakültesi siyasi hayatın merkezinde olan yerlerdi.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilince mecliste açılmış oldu. Meclisin açılışından dört ay sonra yürürlükte olan 1876 Anayasası ve 2 Ağustos 1908 (20 Temmuz 1324) tarihli Seçim Kanununun uygulanmasına ilişkin yönetmelikle, yani iki tüzük ve bir nizamnameye göre milletvekilliği seçimleri yapıldı. Seçim kampanyası İttihat ve Terakki ile Osmanlı Ahrar Fırkası arasında geçti. 1325/1908 yılının Kasım-Aralık aylarında yapılan milletvekili seçimlerinde Elmalılı Antalya milletvekili seçildi (Atik, 2013:12). *Beyânü'l-Hak*, 16 Kasım 1908 tarihli baskısında Elmalılı'nın mebus seçilme haberini, "*Mustafa Sabri ve Hamdi Efendiler*" başlıklı yazısıyla şöyle haber yaptı:

> "Gazetemiz ser muharriri Fâtih dersiâmlarından Tokat'lı Mustafa Sabri Efendi Tokat Sancağı'ndan; ve heyât-i tahrîriyemiz erkânından Bâyezid dersiâmlarından Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi Antalya Sancağı'ndan meb'ûs intihâb edilmişlerdir" (Beyânü'l-Hak, S. 7, 21 Şevval 1326/3 Teşrîn-i Sâni 1324:101.)

Elmalılı milletvekili olduğunu, Antalya halkı onu mebus seçip mazbatası gönderildiğinde öğrenmişti. Her zaman ilmi hüvviyetini muhafaza eden ve bu alandaki çalışmalarını bırakmayan Elmalılı, Antalya mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdiğinde *"İlmiyye sınıfının nâsıye-i pâki, medâr-ı iftiharı"* taltifiyle şereflendirilmişti. 3. Dönem Antalya mebusu olarak 1326/1908-1331/1912 yılları arası dört yıl Meclis-i Mebûsan'da görev yaptı. 1293/1876 yılı Kânûn-i Esâsîsi'nde yapılan değişikliklerle ilgili kaleme aldığı rapor, onun ilmî ve siyâsî kudretini gözler önüne sermektedir. Bu konuda **İbnülemin Mahmud Kemal Bey** şöyle demektedir;

> "Mu'addel Kânûn-u Esâsî ile Mehâkim-i Şer'iyye Kânûnu Esbâbı Mazbataları'da onun eser-i kalemidir. Bu mazbataları yazarken Fransızcayı **kırk günde** kendi kendine öğrendiğini -terceme-i hâlini takrir ettirüp zabtettiğim sırada- söyledi." (İnal, 1955:108).

Ömer Nasuhi Efendi de bu konuda şunları yazmaktadır:

> "Kânûn-i Esâsî'nin ta'dîli hakkında kaleme aldığı mazbata vesilesiyle de **ilmî ve siyâsî kudretini** ibrâza muvaffak olmuştur" (Bilmen, 2008:789).

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kaleme aldığı makalelerinden biri de *"*İslâmiyet, Hilâfet ve Meşîhat-ı İslâmiyye*"* başlıklı olanıdır (Küçük Hamdi, 1909).

Elmalılı'nın çok başarılı geçen ilmî hayatına gölge düşüren olay II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi idi. II. Abdülhamid Han'ın hal fetvasına rıza göstermeyen fetvâ emini Nûri Efendi'yi iknâ eden Elmalılı, fetvâ müsvedddesini de yazmak suretiyle bu konuda etkili oldu. Elmalılı'nın bu hareketinin sebebini padişahın katledilmesi,[5] meclisin kapatılması ve ülkenin tamamen kargaşaya mâruz kalması endişelerinden kaynaklandığını söylense de[6] ilerleyen yıllarda bir sohbet meclisinde üzüntüsünü kendisi şöyle dile getirmişti: "*Ömrümde bu kadar ağır bir vicdan azabı çekmedim. Başıma ne geldiyse bunun mânevî sillesidir. Gençlik sâikasıyla bir iştir işledim. Allah beni affetsin!"* (Akyavaş, 2003:287).

[5] Elmalılı, "*Usûl-i Fıkıh*" adlı yazma eserinin mukaddimesinde II. Abdülhamid için şu övgü dolu sözleri kaleme almıştır: "*Hâdim-i dîn-i mübîn 'amme-i şer-'i metîn halîfe-i rûy-i zemîn zillüllâhi 'ale'l-'âlemîn mazhar-i feyz-i akdes metbû-'i mefham-i mukaddesimiz pâdişâhımız Efendimiz hazretleri cemî-'i mekâtibin fevkinde olarak iş bu Dârü'l-fünûn-i Şâhâne'yi te'sîs ve bünyâd ve ayrıca 'ulûm-i dîniyye şu'besi nâmıyla 'ilm-i tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh tahsil etmek üzere bir şu'be-i mahsûsa küşâd ve 'ulûm-i şer'iyye tahsiline heveskâr olan tâlibîn-i zevi'l-'urafânın kalplerini mesrûr ve dilşâd buyurmuşlardır ki bu dahi* مهمون الملوك*kaziyyesinin sıdkına ol delil ve şâhid bir 'adildir."* (Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi.)

[6] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim* adlı eserinde Elmalılı'nın hal' fetvâsının müsveddesini yazmasını şöyle açıklar: "Sadrazam ve Şeyhülislâm, A'yân ve Meb'usân reisleri ile meb'usândan Mustafa Âsım ve Küçük Hamdi Efendiler de hazır oldukları halde Meclis-i Meb'usan reisinin odasında Fetvâ Emini Nuri Efendi'ye fetvâ i'tâsı teklif olundukda: "Fetvâ i'tâsı bana âit değil, Şeyhülislâm'a âittir. Fetvâ emini yalnız müsveddesini yazar. Şeyhülislâm imza eder. Ben fetvâ emanetinden istifâ etmiştim. İstifâyı, sizin Kânûn-i Esâsîniz de kabul ediyor" demiştir. Hamdi Efendi ise: "Bir ferd-i müslim, size fetvâ emîni sıfatıyla değil memleketin ulemâ-yı meşhûresinden bir zât sıfatıyla müraca'at edip de bunun câiz olup olmadığını sorarsa, cevap vermeye şer'an mecbursunuz" demesi üzerine, "Sen akıllı bir adama benziyorsun. Hal'de şeâmet (uğursuzluk) vardır. Bunu yapmayın. Rusya muhârebesi esnasında (Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra) ben, muhâcirîn-i İslâmiye çocuklarını omuzlarımda taşıdım, omuzlarım çürüdü. Ferâgat teklif edin. Belki nefsini 'azleder" demiştir. Mustafa Âsım Efendi: "O halde fetvâ, ferâgat teklifi veya hal'i suretiyle iki şık üzerine yazılsa ne dersiniz?" deyince, "Bu olur" diye mukâbele etmiştir. Bunun üzerine fetvânın müsveddesini Hamdi Efendi yazmıştır. Fetvâ müsveddesi "Erbâb-ı hall ü 'akd tarafından ferâgat teklifi veya hal'i" sûretinde yazılmasıyla: "Buna evliyâ-yı umûr tâbirini de ilâve ediniz" demiştir" Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır (Hzr. A. Cüneyd Köksal-Murat Kaya), *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s.14.

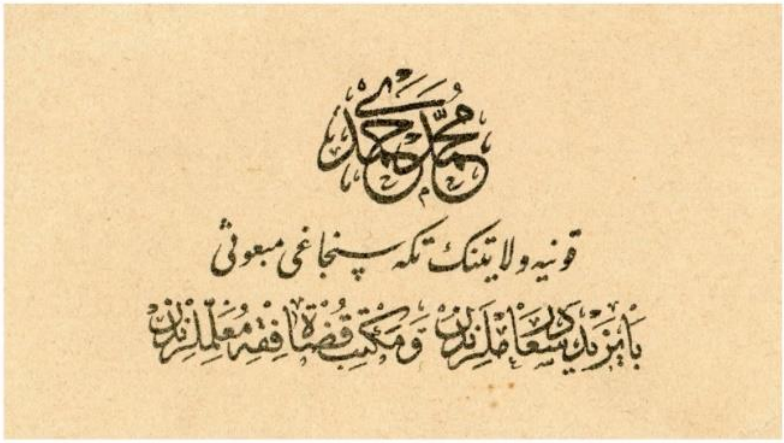

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın kendisinin tasarlayıp yazdığı kartviziti - Muhammed Hamdi, Konya vilâyetinin Teke sancağı meb'ûsu, Bâyezid dersi'âmlarından ve Mekteb-i Kuzât fıkıh mu'allimlerinden

Antalya mebusu Elmalılı'nın, meşrûtiyet meclisindeki önemi, II. Meşrutiyet'in ilk meclis çalışmalarında, özellikle 1292/1876 Anayasası/Kânûn-i Esâsî üzerinde yapılan değişiklikteki etkisinden ileri gelmektedir (Yazır, 1979:15).

İttihat ve Terakkî yöneticileri idâreyi terkedince, sürgündeki îtilafçılar İstanbul'a döndüler ve ardından I. Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Sultan Vahdettin'in 2 Mayıs 1335/2 Mayıs 1919 tarihli yazılı emri ile Elmalılı'ya kabinede Evkâf Nâzırlığı (Vakıflar Bakanlığı) teklif edilince, reddettiği nâzırlığı kabul etmek zorunda kaldı ve 20 Eylül 1335/20 Eylül 1919 tarihine kadar toplam 4 ay 18 gün Evkâf-i Hümâyun Nâzırı (Vakıflardan Sorumlu Devlet Bakanı) olarak görev yaptı. Kendisine, 24 Zilhicce 1337/29 Ağustos 1919'da ikinci rütbe Osmânî nişanı verildi (İnal, 1955:108). *"İrşadü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-evkâf" (Vakıf Hükümlerini Aydınlatıcı Bilgiler)* adını taşıyan ve geniş ölçüde Mülkiye Mektebi'nde okuttuğu derslerden oluşan eserini Evkaf Nâzırlığı döneminde bastırdı (Paksüt, 1992:21).

Sadrazam Ferid Paşa ve hükümetin istifası ile Elmalılı'nın da nâzırlığı sona erdi. Bir süre sonra Osmanlı Âyan Meclisine (Senatoya) üye seçildi ve bu görevde üç sene kaldı. Kurtuluş Savaşı ve arkasından cumhuriyetin ilan edildi. Cumhuriyet ile birlikte Elmalılı'nın vazife yaptığı kurumlarda kaldırılınca bir süre açıkta kaldı (Yavuz, 1995:57; Paksüt, 1993:22; Öztürk, 1993:199).

Milli Mücadele sırasında İstanbul hükümetlerinde Antalya Milletvekili ve Evkaf Nazırlığı görevi yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyâbında idama

mahkûm edilmesi üzerine, Ocak 1923 tarihinde Fatih'teki evinden alınıp tutuklanarak Ankara'ya götürüldü. Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından 25 Şubat 1923 tarihinde, muhtemelen bir dönem "istibdat" aleyhtarı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması ve II. Abdulhamid'in hal'inde yer alması sebebiyle suçsuz bulunarak serbest bırakılınca İstanbul'a döndü ve bu olaydan sonra camiye gitme dışında evinden hiç çıkmadı (Kara, 2015:19-35). Tüm araştırmalarımıza rağmen Elmalılı'nın hazırladığı mahkemedeki savunma metnine ve berat etmesinin gerekçeli kararına ve mahkemenin safahatına henüz ulaşılamamıştır.

Elmalılı, söz konusu sıkıntılı günleriyle alakalı yazdığı bir şiirinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

Yıktı daralttı beni ve sanki ben oldum

Her nereye baktıysam uğursuzluğu buldum

Menzilimde oturdum terkettim cumaları

Çıka geldi engeller acıttı vicdanları

Sürat ederek koştu o felâket atları

Halkı tahliye etti boşalttı ufukları (Atik, 2022:311-312)

Elmalılı'nın, Osmanlı Türkçesi kendi el yazısı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiği 3 Temmuz 1910 tarihli özgeçmişi şeyledir:

> İsmim Hafız Muhammed Hamdi olup mahlasımla bazen Küçük Hamdi namıyla yâd olunurum. Pederim Numan Abdülmennan bin Muhammed bin el-Hâc Bekir bin Hasan Bedreddin Efendi olup Numan Efendi namıyla yâd olunur. Kendisi ulemadan olup beş on sene kadar tedrisle meşgul olduktan sonra on sene kadar da âtiye'z-zikr Elmalı Kazası Mahkeme-i Şer'iyye Başkâtipliğinde bulunmuş ve takriben on sekiz sene mukaddem bi'l-istifa çekilmiş idi. El'ân ber-hayattır.
>
> Pederim cihetinden sülalem mensup oldukları Gölhisar nahiyesinde isimleri zikrolunan ecdadımın her birine nispetle birer şöhret-i mahsusayı hâiz bulunduğu gibi validem cihetinden de ceddim Sarılarlı Muhammed Efendi müellifât-ı adide sahibi olup kazâ-i mezkûr müftülüğünde bulunmuş olmakla hallice maruftur.
>
> Konya vilayetinin Teke sancağına mülhak Elmalı kazasının Karyağdı mahallesinde bin iki yüz doksan beş senesi cemaziyeluhrası evâsıtında -Mayıs 1294- tarihi tevellüdüm sehven 1292 olarak zaptedilmiş ve'l-yevm nüfus tezkirem o yolda mukayyet bulunmuştur.

Mahall-i viladetim olan Elmalı'da muallim-i hususide teallümle ibtidar edip Kur'ân-ı azîmü'ş-şân'ı hatme tekarrüp eyledikten sonra bin üç yüz iki tarihlerinde kazâ-i mezkurde yeni küşâd edilmiş Mekteb-i İbtidâi'ye devam ve 7 Temmuz 1304 tarihinde elimde mevcut şehadetname ile birinci olarak neş'ât eyledim. Sene-i mezkûre zarfında kazâ-i mezkur Mekteb-i Rüşdiye'si ikinci sınıfına bi'l-imtihan kabul olunup o zamanlar müddeti dört seneden ibaret olan tahsil-i Rüşdiye'yi üç senede bi'l-ikmâl 28 Zilka'de 1308 ve 23 Haziran 1307 tarihiyle yedimde mevcut şehadetname ile birinci olarak çıktım. Ve Rüşdiye dördüncü sınıfında bulunduğum sırada hıfza da çalışıp tevfîk-i Teâlâ ikmal eyledim. Ba'de bir iki sene kadar pederimden nahiv ve ferâiz ve mukaddemât-ı fıkıh tederrüs ettikten sonra bin üç yüz on senesi Muharrem'inde Haziran 1310 İstanbul'a gelip Küçük Ayasaofya Medresesi'ne bi'd-duhul Bâyezid Dersiâmından vehâlen Mahkeme-i Temyiz Âzâ-yı benâmından Kayserili Mahmud Hamdi Efendi Hazretlerinin dersine odalı ikinci senesinde hazır oldum. Yedi sekiz sene mütemâdiyen tahsil-i ulumdan başka bir şeye sarf-ı nazar eylemedim. Bin üç yüz on sekizde ruûs imtihanına girdim muvaffakiyetim tahakkuk etmiş iken o sene imtihanlarındaki vaziyet-i siyâsiyeden hazeran icazet almamış olduğum bahane edilerek imtihan defterinden tay edildim. Bin üç yüz on dokuz nihayetlerinde o zamanlar yeni küşâd olmuş bulunan Dâru'l-fünûn-i Osmânî Ulûm-i Âliye-i Diniyye Şubesi'ne bi'l-imtihan birincilikle dahil oldum. Ve noksan tedrisi görerek bir ay içinde terk eyledim. Bin üç yüz yirmi bir Şabân'ı evâsıtında Muallimhâne-i Nüvvâb'a bi'l-imtihan birincilikle dahil oldum Zilka'de 1323 ve Kânûn-i Sâni 1320 de icazet aldım. Rabiulevvel 1324 ruûs imtihanında dördüncü sınıf müntahibini meyanına dahil oldum. Şaban 1325 de Muallimhâne-i Nüvvâb'dan sâlis derecesinde birinci olarak şehadetname ahzına muvaffak oldum. Bi'l-cümle eyyâm-ı tahsîlimde sûret-i hususiyede ulûm-i riyâziye ve hikemiye ile de iştigal eyledim. Lisân-ı Türkî'de tekellüm nazmen ve neşren kitâbet ederim, lisân-ı Arabî'de dahi kitâbetle me'lûfum, Fârisi'ye karşı âşinâyım biraz da Fransızca okur anlarım, bilhassa sülüs nesih ve ta'lik hatlarında hattatım. İlm-i fıkıh ve kelâmda ihtisasım vardır. Mu'addel Kânûn-i Esâsî ile Mehâkim-i Şer'iyye Kânûnu Esbâb-ı Mûcibe Mazabataları âsâr-ı matbû'at-ı âcizânemden ma'duttur.

Muallimhâne-i Nüvvâb'tan neş'etimi müteakip Ramazan 1325 tarihinde Meşihat-i Ulyâ Mektûbî Kalemi Hulefâlığı'na ve sene-i mazkûra zarfında mekteb-i mezkurda icra edilen teşkilatta Dürer muallimliğine tayin olunup derhal istifa eyleyen Süleymaniye müciz dersiâmından Gekbuzeli Nuri Efendi'nin yerine bilâ maaş dersiâmlığına tayin olundum. Ahîran o zaman

mektep müdürü Yunus Vehbi Efendi Hazretlerinin tesiriyle namım Dürer muallimliği muavinliğine tenzil edilip mamafih vazifeten yine bir sınıf-ı mahsusun re'sen muallimliğini ifa eylemekte devam ettirildim. Muavinliğe tenzil-i namım semeresi ancak ahîran muallimîn-i cedîdeye tahsis edilen maâşât meyânında hisse-i âcizâneme iki yüz guruş düşmekle tezahür eyledi. 10 Temmuz 1325'de vuku' bulan inkılabı müteakip Dürer muallimlerinden Karamanlı Mustafa Efendi'nin Fetvâhâne-i Celîle Sermüsveddeliği'ne tayininden dolayı istifasına mebni altı yüz guruş maaş ile mûm-i ileyihin yerine hasbelkader tayin olundum. Tensîkât-ı ahîrede ibkâ olunarak mekâtib-i aliyye-i sâire muallimleri hakkında merî olan usûl-i mekteb-i mezkûre dahi tatbik olunmakla el-yevm Dürer muallimliğinden haftada beş saat hesabıyla şehrî bin beş yüz guruş almaktayım.

Sene-i mezkûre zarfında vuku bulan intihâbât-ı mebûsânda memleketimden Teke sancağı mebusu olarak intihab olundum. Bin üç yüz yirmi sekiz Muharrem'inde Bâyezid Câmi-i Şerifi'nde bi-hamdin lehû Teâlâ tedrise ibtidar eyledim. Ve emsalim meyânında dört yüz guruş maaşa nâil oldum. Ve yine sene-i mezkûre içinde Maarif Nezâreti'nden Mekteb-i Mülkiye ahkâm-i evkâf muallimliğine tayin edildim. Haftada bir saat hesabıyla şehrî üç yüz guruş alıyorum. Hizemât-i resmiyeye dahil olmazdan evvel başkaca hizemât-i hususiyede bulunmadım ancak beş altı sene kadar Bâyezid Câmi-i Şerif'inde tedrîsât-i hususiyede pek cüz'îde hususi muallimliklerde bulundum. Asla rütbe ve nişanım yoktur. Yalnız Mekteb-i Nüvvab'tan birincilikle nişanım üzerine bir altın Maarif madalyası almış idim onu da zâyi ettim.

Mebusluğum münasebetiyle Mektubî Kalemi'nden Kânûn-i Esâsi mûcibince 1 Teşrîn-i Sânî 1325 tarihinde infikâk eyledim. Ve mâre'z-zikr vezâif-i talim ve tedris ile ile'l-ân meşgul olmakta bulunduğumdan asla infisâlim vuku bulmamıştır.

24 Cemaziyelâhir 1328/20 Haziran 1326

Mekteb-i Nüvvâb Dürer ve Mekteb-i Mülkiye Ahkâm-i Evkâf Muallimi

Bâyezid Dersiâmından Teke Sancağı Mebusu

Muhammed Hamdi bin Numan"

e. Vefâtı

Ocak 1923 tarihinde askerler tarafından evinden alınarak tutuklanan ve 40 gün Ankara'da mahkemesi görülen Elmalılı'nın elinden her türlü yetkisi

alınmış, maaşına el konulmuştu. Üniversitelerde ders verme ve ilmî çalışmaları dışında bir geliri olmayan Elmalılı'nın yapacağı pek bir şey kalmamıştı. Telif ve tercümeler yanında hat sanatı ile de geçimini sağlamaya çalıştığı 1923-1925 arası iki yıl çok zor şartlar altında kaldı. 1925 yılının Ekim ayında Diyanet İşleri Başkanlığı ile yaptığı tefsir sözleşmesi sonrası evine kapandı ve tefsir çalışmalarıyla meşgul oldu. Üç dört ayda bir Erenköy'de oturan kızına bir iki haftalığına misafir olurdu.

Evine kapandığı, Cuma namazlarına dahi çıkamaz olduğu zorlu dönemler kendisinde kalp rahatsızlığına sebep oldu ve sık sık rahatsızlanmaya başladı. 1938 yılında tefsiri tamamlamaya muvaffak oldu ve diğer çalışmalarına devam etti. 1942 yılının Mayıs ayında 64 yaşlarında vefat etti (Doğrul, 1942). "İstanbul'da ölürsem oğlumun yanını, Erenköy'de ölürsem babamın yanını isterim" vasiyeti üzerine Erenköy'de kızının yanında vefat ettiği için, Sahrayıcedit Mezarlığı'nda babasının kabrinin yanına defnedildi.

2. Eserleri

Elmalılı'nın Tefsir ve Meal, Fıkıh/İslam Hukuku, Tarih, Kelâm, Edebiyat, Şiir ve Nesir, Mantık, Felsefe, Dilbilim/Belâgat, Hüsn-i Hat farklı gibi alanlarda da kaynaklık edebilecek eserler telif ve tercüme eserleri olsa da, meşhur olduğu eseri herkesin bildiği "*Hak Dini Kur'ân Dili*" adlı tefsiridir. Elmalılı'nın farklı alanlarda yazdığı eserler şöyledir:

Tefsir ve Meale Dair Eserleri: *Hak Dini Kur'ân Dili, İkinci Kur'ân-ı Kerim Meâli.* **Fıkha Dair Eserleri:** *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf,* Yarım Kalmış *İslam Hukuku Kâmûsu, Sefer Bahsi, Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namazın Câiz Olup Olmayacağı Risâlesi, Hüccetullâhi'l-Bâliga Tercümesi, Fetevâ-yı Hindiyye'den Da'vâ Bahsi'nin Tercümesi, Fıkıh Usûlü, Müdâfa'a, Teşkîl-i Mehâkim Kânûnu Şerhi ve Usûl-i Muhâkemât Kânûnu Şerhi, Ticâret Kânûnu, Hukûk-i Husûsiyye-i Düvel, Meclis-i Meb'ûsân-ı İlmiyye Encümenince Ta'dîlen Kaleme Alınan Mehâkîm-i Şer'iyye ve Hükkâm-ı Şer'i Kânûn Lâyihası Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası* **Tarihe Dair Eserleri:** *Menâkibu't-Türk Tercümesi*. **Kelama Dair Eserleri:** *Hz. Muhammed'in Dini*. **Edebiyata Dair Eserleri:** *Divançe, Mesnevî Tercümesi.* **Mantıka Dair Eserleri:** *Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî* (Tercüme), *İlm-i usûlden Mir'ât Hâşiyesi Tarsûsi üzerine tamam olmamış bir hâşiye. Tasavvurât ve Hayâlî Siyalkûtî'lerine Ta'likât*. **Felsefeye Dair Eserleri:** *Tahlîli Felsefe Tarihine Ait Metâlib ve Mezâhib, Hediyyetü'r-Reîs Tercümesi*. **Dilbilim ve Belâgata Dair Eserleri:** *Dedesi Muhammed Efendi'nin telif eseri olan Şerhu'l-isti'âretü'l-*

Cedîde'ye yazdığı Tuhetü'l-Hafîdü Hâşiyetü 'alâ İsti'âretü'l-Cedîde isimli hâşiyesi. **Fetvaları, Mahkeme Kararları, Mektupları, Hüsn-i Hat Yazıları, Makaleleri.**

3. Elmalılı'nın Metrûkâtında Yer Alan Yayınlanmamış Eserlerinden Bazıları

Elmalılı'nın metrukâtında yer alan birçok telif ve tercüme eseri henüz yayınlanmamıştır. Bu eserler arasında İkinci Kur'ân-ı Kerim Meâli, Huccetullâhi'l-Bâliga Tercümesi, Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî (Tercüme), Divançesi ve İslam Hukuku Kâmûsu adlı eserler de yer almaktadır.

a. İkinci Kur'ân-ı Kerim Meali

Elmalılı'nın bilinen Kur'ân meali, *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirinin içerisinde yer alan mealdir. Söz konusu meal tefsirinden bağımsız olarak, farklı yayınevleri tarafından defalarca baskısı yapılmıştır ve yapılmaktadır. Bu meal dışında Elmalılı'nın yazdığı ikinci bir meali daha vardır.

Elmalılı'nın metrukâtında tespit ettiğimiz ikinci meal, 36x23 cm ebatlarında nohûdî kağıtlara kendi el yazısı ile yazılmıştır. 566 sayfadan oluşan söz konusu evrakların cilt ve kapağı olmadığı gibi, dikişleri de yoktur. Meal sayfalarına numara verilirken 390-399 ve 452-455 nolu sayfalar arası ve birkaç âyet-i kerimenin meâlinin yazılması sehven unutulmuştur. Elmalılı'nın ikinci meâlinde sehven atladığı ve meâlini eksik bıraktığı âyet-i kerîmeler şunlardır: Bakara, 2/17-24; Âl-i İmrân, 3/178; Nahl, 16/117, 123; Zuhruf, 43/62; Vâkıa, 56/57; Hadîd, 57/2; Müddesir, 74/47; İnfitâr, 82/18; A'lâ, 87/8. Bunun dışında meâl tam olup, herhangi bir eksik kısım bulunmamaktadır.

Elmalılı'nın ikinci meâlinin, yazdığı ilk meâlle tamamen farklı olmasının söz konusu olamayacağı ehlince mâlumdur, bu konu imkân dâhilinde de değildir. Elmalılı, kendisinden birkaç ay gibi kısa bir sürede istenilen ve farklı amaçlara hizmet edecek bir meâli yazarken çok ihtiyatlı davranmış, yazdığı bu meâlden memnun olmadığını da kendisi ifâde etmiştir. Onun ikinci meâlini, birinci meâlden ayıran başlıca özellikleri şöylece sıralanabilir:

1. Sâde, anlaşılır kelimelerle devrik olmayan cümlelerin kurulması.
2. Birinci meâlde kullanılan "sözcük" merkezli meâl yöntemi yerine ikinci meâlde hem sözcük hem de "mânâ"nın esas alınması.
3. Birinci meâlde kullanılan Arapça söz dizilimi/cümle kuruluşu ile

yapılan meâllerin yerine ikinci meâlde Türkçe söz dizilimine yer verilmesi.

4. İkili, üçlü mânâ ile meâl.

5. Orijinal ve dikkat çekici ifâdelerle meâl yapılması.

6. Âyet-i kerîmelerdeki Esmâ-i Hüsnâ'lara mânâ verilmeyip olduğu gibi aktarılması.

7. Meâlde parantez içi açıklamalara nâdiren yer verilmes.

8. Müslümanlar tarafından bilinen ve çeşitli vesilelerle söylenegelen âyet-i kerîmelerin meâlinin yapılmaması.

9. Türkçe deyimlere ve bazı mahallî ifâdelere daha çok yer verilmesi.

10. Yeni ifâdelerle meâl.

11. Mekkî sûrelerin manzûm olarak tercüme edilmesi (Atik, 2020:183-222).

b. Hüccetullâhi'l-Bâliga Tercümesi

Huccetüllâhi'l-Bâliğa, dini hükümlerin hikmetlerini ve gerekçelerini konu edinen önemli eserdir ve Şah Veliyyullah'ın tasavvuf ve İslâm felsefesi alanındaki kitaplarının başında gelmektedir.

Elmalılı'nın, 14 Şevval 1326/9 Kasım 1908 tarihinde *Beyânü'l-Hak Dergisi'*ndeki, *"Siyâset-i Medeniyye"* başlıklı makalesi *Huccetüllâhi'l-Bâliğa*'dan yaptığı tercümesidir. Bu makale ve metrukâtında yaptığımız incelemeler, Elmalılı'nın *Huccetüllâhi'l-bâliğa*'yı okuyup incelediğini ve eser üzerinde tercümeler yaptığını göstermektedir.

Elmalılı *Huccetüllâhi'l-Bâliğa* tercümesini; 15x19,5 cm ebatlarında, sıvama karton kapaklı ve çizgili üç adet deftere yazmıştır. Tercüme metodu, öncelikle konu bütünlüğü içerisinde bir sayfaya yakın orijinal Arapça metnin yazılması ve devamında Türkçe tercümesine yer verilmesi şeklindedir. Söz konusu defterlerden birincisi 310 sayfalık bir tercümedir ve "*Şirkin Hakîkati*" kısmına kadardır. İkinci defter, 134 sayfa olup "*Günahın Zararları*" bölümünde, üçüncü defter de 125 sayfa ile "*Kaza ve Ruhsat*" konusunda tamamlanmaktadır.[7]

Elmalılı *Huccetüllâhi'l-Bâliğa* tercümesine 17 Zilkade 1331/18 Ekim 1913 tarihinde başlamıştır. 18 Ekim 1913 tarihi, Elmalılı'nın vefatından iki yıl önce Diyanet İşleri Başkanlığı ile *Huccetüllâhi'l-Bâliğa* tercümesi için

[7]*Huccetullâhi'l-Bâliğa*'nın 2 cilt halinde yapılan 2005 yılı Beyrut baskısı fihristler hariç 663 sayfadır. Eserin, 2005 yılı Beyrut baskısını göz önüne aldığımızda, Elmalılı'nın tercümesini I. cildin 185. sayfasına kadar yaptığı anlaşılmaktadır.

imzaladığı sözleşmeden (29 Kasım 1940) 27 yıl öncedir. Elmalılı, ömrünün son yıllarında dahi *Huccetüllâhi'l-Bâliğa'*nın tercümesini tamamlamak istemiş, lakin Diyanet İşleri Başkanlığı ile yaptığı sözleşmeden sonra konu ile alakalı herhangi bir tercümesine rastlanılamamıştır (Atik: 2018:23-44).

c. Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî (Tercüme)

İngiliz filozof Alexandre Bain'in, 1870 yılında Aberdeen'de basılan *Logic: Deductiv and Inductiv* (Tümdengelim ve Tümevarım Mantığı) adlı eserine, Elmalılı'nın tercümesinde verdiği isim *Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî'*dir. Gabriel Compayre, *Logique Déductive Et Inductive* adıyla Bain'in eserini Fransızcaya çevirmiş ve bu çeviri 1875 yılında Librairei Germer-Bailliére tarafından Paris'te yayımlanmıştır. Compayre'nin Fransızca tercümesi, kendisine âit 36 sayfa önsöz, Alexandre Bain'e âit 4 sayfalık önsöz ve 405 sayfalık asıl metin ile birlikte 445 sayfadır.

Elmalılı, mantıkla olan ilgisini ve eseri tercümesi şöyle açıklar:

> "Fransızca kitapları okuduğum halde İngilizlerin bilimleri sınıflandırma şekli bana daha uygun geldi. Mantık'tan başladım. Bu münâsebetle "Dâru'l-Hilâfe Medreseleri" adıyla oluşturulan yeni kurumda Süleymaniye Medresesi Mantık öğretim üyeliği (müderrisliği) ile görevlendirildim.
>
> İngiliz filozoflarından Alexander Bain'in, Stuart Mill'in Mantık'ından sonra kaleme aldığı ve "İstintâcî ve İstikrâî Mantık" adını verdiği kitabı tercüme ettim ve okuttum. Mantık ve bilimler hakkındaki yeni fikirlerin İslam'daki mantık ve bilim anlayışlarıyla ilgilerini araştırırken, felsefe tarihinin önemi kendini gösterdi" (Yazır, 1341:2-40).

Elmalılı'nın mantık tercümesini kendi el yazısı ile 15x22 cm ebatlarında yedi defter ile 17x34 cm ebadında bir defter olmak üzere sekiz deftere yazmıştır. 15x22 cm ebatlarındaki defterler tercümenin ilk nüshaları olup, 17x34 cm ebdındaki defter ise tercümenin temize çekildiği defterdir.

Elmalılı'nın temize çektiği defterlerin birincisi 33,5x17 cm, ikincisi 33,5x17 cm ebatlarında, karton kapaklı ve çizgisizdir. Mantığın kısımlarının anlatıldığı konunun devamı olduğu anlaşılan defter 289. sayfa numarasıyla başlamaktadır. Defterin 341. sayfasındaki "Aristo ve Mukallidlere (Skolastiklere) Göre Safsatalar" bölümü 346. sayfada tamamlanmakta, dört yaprağı boş bırakılan defter "Kitâbu Râbi' – İstıkrâ – Fasl-ı Evvel – başlığı ile sayfa numarası 1 olarak başlatılmaktadır. "Tenkîh-ı 'ıllet ve ma'lûl" başlığı ile 52. sayfada devam eden tercüme 56. sayfada tamamlanmaktadır.

Sonuç olarak Elmalılı'nın mantık tercümesi; 40 sayfalık önsöz, 1-91. ve 301-405. sayfalar arasından oluşmaktadır. Bu şekliyle Elmalılı'nın mantık tercümesi, Compayre'nin önsöz dahil 445 sayfalık kitabının başından 131 sayfa ve son kısmından 104 sayfa olmak üzere 235 sayfadan ibaret olup aradaki 210 sayfalık kısmı kayıp gözükmektedir.

Elmalılı, söz konusu kitabı, "Tercümetü Kitâbi Mösyo Alaexandre Babin el-İngilîzî min mütercimihâ ile'l-Fransâviyeti min tarafi Mösyo Gabriel Kompâyra", "el-Mantıku el-İstidlâlîyyü ve'l-İstikrâiyyü" adıyla başından birinci konunun sonuna kadar 24 sayfa Arapça'ya da tercüme etmiştir. Kurşun kalem kullanılarak yapılan tercümenin olduğu defter 15.5x20.5 cm ebatlarında, çizgili ve karton kapaklıdır (Yazır Özel Arşivi).

d. Divançe

Divançe'de yer alan 134 Türkçe manzûmenin 44 tanesine Elmalılı yazılış tarihlerini kaydetmiştir. Şiirlerin deftere kaydediliş sırasının tarih sıralamasına göre olmamasından, Elmalılı'nın müsveddeler halinde bulunan şiirlerini şiir defterinde temize çektiği ve tam bir divan oluşturma gayretinde olduğu izlenimini vermektedir. Manzûmelerin tarihlerinden anlaşılacağı üzere, Elmalılı şiirlerinin büyük çoğunluğunu 1900-1920 yılları arasında yazmıştır. Bu tarihler gösteriyor ki, Elmalılı yirmili yaşlarda şiir yazmaya başlamış, kırklı yaşlara kadar şiirle yoğun bir şekilde iştigal etmiştir. Hak Dili Kur'ân Dili tefsirini yazmaya başladığı 1925-1938 yılları arasında birkaç şiir dışında şiirle iştigal etmemesi ise dikkat çekicidir.

Elmalılı, *Divançe*'sinde, konularına göre tevhit, münâcât, naat, methiye, fahriye, mersiye ve hicviye türünde şiirler yazmıştır. Elmalılı'nın şiirlerinde genellikle Türkçe söyleyişin hâkim olduğu sâde ve anlaşılır bir dil mevcuttur. Fakat işlenen mevzûya göre Arapça, Farsça kelimelerin ve zincirleme tamlamaların kullanımında artış gözlemlenmektedir. Elmalılı mülemmâ şiirler de yazmış (G.1, G.9 vd) ve Zemahşerî'nin Arapça bir gazelini (G.39) nazım olarak başarılı bir şekilde Türkçe'ye tercüme etmiştir. Ayrıca Elmalılı, Nâci ve Hicrî'nin, Muhyiddin Arabî lisanından yazdıkları gazallere, İmam Âzâm lisanından bir nazîre şiir de yazmıştır (G.12)

Şiirlerinde, halkı bilinçlendirmek ve aydınlatmak amacıyla Tanzimat edebiyatı temalarını sık sık kullanan Elmalılı'nın, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî şâirlerinin yazdığı ve Tevfik Fikret, Cenab Şehâbeddin ve Ahmet Hâşim'in başarılı örneklerini verdiği serbest müstezat nazım şekillerinden iki şiiri de kaleme aldığı görülmektedir.

Divan şiirinde çok kullanılan nazım şekillerinden olan tarihler Elmalılı'nın *Divançe*'sinde de bulunmakta ve Elmalılı'nın gerek Türkçe ve gerekse Arapça mu'cem ve mühmel tarih düşürmedeki başarısı görülmektedir. Elmalılı, düşürdüğü tarihlerle döneminde yaşanan olaylara kayıtsız kalmadığını da ortaya koymaktadır.

Elmalılı, *Divançe*'de edebî sanatlara yeri geldikçe yer vermiş; anlamla ilgili sanatlardan özellikle teşbih, istiâre, istifham, tekrir, nidâ, iktibas ve telmih sanatlarını baskın bir şekilde kullanmıştır. Şiirlerinde atasözlerine çok fazla yer vermese de günlük dilde kullandığımız deyimlere sıkça başvurmuştur. Elmalılı, şiirlerinde az kullandığı akis ve iştikak gibi sözle ilgili sanatlar vasıtasıyla da şiirlerine ayrı bir ahenk katmıştır.

Muhteva açısından, divan şiirlerinde, eski şiirin vazgeçilmez unsurları olan âşık, aşk ve sevgili ile ilgili mazmunlara, farklı söyleyişlere yer verilirken dinî-tasavvufî unsurlar yoğun bir şekilde kendini göstermektedir. Elmalılı, âşıkâne-rindâne konulu şiirlere yer vermesine rağmen, şiir tarzı umûmiyetle tasavvufî, hikemî ve didaktik konuludur. *Divançe*'de birçok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerif zikredilerek anlamla ilgili sanatlardan iktibas ve telmih sanatına sıklıkla başvurulmuştur.

Elmalılı, birçok tarihî ve efsanevi şahsiyetin, devlet adamının, kendisiyle çağdaş şahsiyetin ismini şiirlerinde kullanmıştır. Yaşadığı dönemde Balkan Savaşı, Çanakkale Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nın Müslümanlar için olumsuz ve hazin sonuçlarını dile getirirken, sebepleri konusunda da açıklamalarda bulunur. Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun aşk hikayesi kahramanlarıdır ve bu kahramanlar sevgili ve âşık için benzetme unsuru olarak kullanılır. Ülke, şehir, dağ, nehir ve göl isimleri de gerçek yanlarının dışında çeşitli tasavvurlar içinde zikredilir.

Elmalılı, gerçek hayatta haberdar olduğu kozmik unsurları istiâreli bir söyleyişle sevgili yerine kullanırken, âfitâb, mâh, meh-tâb, bedr, kamer, mihr en çok zikredilen kozmik unsurlar olmuştur. Birçok hayvan ismi benzetmelerle birlikte kullanılırken bülbül ile âşık; baykuş ile de rakip ilişkilendirilmiştir. Gül ve lâle *Divançe*'de en çok adı geçen bitkilerdir; gül sevgilinin güzelliğini sembolize ettiği gibi rengi ve şekli itibariyle de âşığın gönül yarasına benzetilir. Kısacası bütün güzellikler *Divançe*'de sevgili ile ilişkilendirilmiştir.

Bütün bunların dışında şiirlerde toplumsal yaşam, gelenek-görenekler, insanın nitelikleri, zamanın bozukluğu, dünyanın geçiciliği, bilginin önemi gibi toplumsal ve günlük yaşamla ilgili konulara değinilmiş hatta bu beyitlerde öğreticilik boyutuna geçilmiştir.

Elmalılı, daha çok yazmış olduğu *Hak Dini Kur'ân Dili* eseri ile meşhur olmuş, onun tefsir ve meâl alanındaki şöhreti, fıkıh, kelam, felsefe, mantık, hukuk, dil, edebiyat ve sanat alanlarındaki yazdığı eserleri gölgelemiştir. Yapılan bu çalışma ile Elmalılı'nın, *Divançe*'si çerçevesinde dil ve edebiyat alanındaki vukûfiyeti ortaya konulmaya çalışılmış, diğer alanlardaki bilinen ve bilinmeyen eserlerine de değinilerek, bu alanların araştırmacıları için Elmalılı'nın önemli eserleri ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserler üzerinde yapılacak akademik çalışmalar ile, Elmalılı'nın farklı yönleri detaylandırılacağı gibi, bu araştırma ve çalışmaların akademi dünyasına kaynaklık edecek eserler kazandıracağı ümit edilmektedir.

e. İslam Hukuku Kâmûsu

Elmalılı'nın İslam hukuku alanındaki yetkinliğini çok iyi bilen Prens Abbas Halim Paşa'nın (ö.1934) teşvikiyle Elmalılı'nın hazırlamaya başladığı ve yarım kalmış "*İslâm Hukuku Kamusu"*, döneminde ve sahasında çok önemli bir eksiği tamamlamayı hedeflemektedir.

Öztürk'ün yaptığı dokümanlar listesinde bu eseri de görmekteyiz (Öztürk, 1993:337). Bu çalışmanın müsveddeleri "Eser Neşriyat" yetkilileri tarafından alınıp yayına hazırlamak üzere Sıtkı Gülle'ye verildiği için muhafaza edilen metrûkâtı içinde tamamı mevcut değildir. Daha sonra yaptığımız çalışmalar sonucu metrukâtta eksik olan kısıma da ulaşılmıştır.

Alfabetik sıraya göre hazırlanmış olan *İslâm Hukuk Kâmûsu* "آباء" maddesi ile başlayıp "يوم نشور" ile sona ermektedir. Toplam 341 sayfadan ve 4378 maddeden oluşan bu çalışmada Elmalılı 4378 maddeden 1578 maddenin açıklaması müellif tarafından yazılamadığı gibi başvuracağı kaynak da zikredilmemiştir. Diğer bir ifade ile İslâm Hukuk Kâmûsu'nun 1/3'ünden biraz fazlası hakkında Elmalılı madde ismini tespitin ötesinde bir şey yapma imkânı bulamamış, 95 maddenin ise nereden alınacağı notunu düşmekle yetinmiştir.

Elmalılı, metrûkâtında bulunan 58 maddelik *İslam Hukûku Kâmusu* ile alakalı çalışmasını, 32x19 cm ebatlarında 3 defterdeki toplam 181 sayfa ile yine 32x19 cm ebatlarındaki bağımsız 159 sayfaya yazmıştır. Çalışmanın toplamı 340 sayfaya ulaşmaktadır.

Elmalılı'nın, metrûkâtında tespit ettiğimiz *İslam Hukuku Kâmûsu* çalışmaları ile Sıtkı Gülle tarafından hazırlanıp basılan nüshayı (Yazır, 1997) karşılaştırdığımızda, Sıtkı Gülle tarafından hazırlanan ve Elmalılı'ya atfedilen *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kâmûsu* neşriyatının, metrûkâttaki Elmalılı'nın çalışmaları ile maalesef hiçbir alâkası olmadığını tesbit ettik

(Atik, 2017:65-98). Hatta metrûkâtta olduğu halde Âdemî, İban, İbâne gibi bazı maddelerin Sıtkı Gülle'nin hazırladığı *Fıkıh Kâmûsu*'nda olmadığını gördük. Yaptığımız karşılaştırmalar, Sıtkı Gülle'nin hazırladığı *Fıkıh Kâmûsu*'nun Elmalılı'dan ziyâde Sıtkı Gülle'nin kendisine ait olduğu izlenimi vermektedir. Sıtkı Gülle tarafından hazırlanan ve Eser Neşriyat tarafından yapılan neşir bu haliyle sağlıklı bir kaynak olma özelliğinden uzak gözükmektedir (Gürkan, 2005:217). [8]

Sonuç

Elmalılı, Osmanlı Devleti'nin son, Cumhuriyet döneminin ise başlarında yaşamış, almış olduğu köklü klasik medrese eğitimi yeni dönemin fikirleri ile meczedebilmiş bir âlimdir. Medreselerin müfredâtında yer alan bütün dersleri okutabilecek yeterlilikte bir âlim olduğu için kendisine 1908'de dersiâmlık pâyesi verilmiştir. Son devir Osmanlı âlimlerinden ve asrımızın önde gelen müfessirlerinden biri olan Elmalılı, günümüzde meşhur tefsiri *Hak Dini Kur'ân Dili* müellifi olarak tanınmakta, onun fıkıh, kelam, mantık, hukuk, dil, edebiyat ve sanat alanlarındaki önemli çalışmaları bilinmemekte veya çok az bilinmektedir. Bu sınırlı bilgiler dışında Elmalılı'nın torunu Mehmet Hamdi Yazır'da bulunan metrûkâtında yaptığımız araştırmalar neticesinde ilk defa çok önemli bilgilere ulaşılmış ve bu bilgiler sistemli bir şekilde derlenip toplanmıştır.

Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi Elmalılı'nın ismi Mehmed Hamdi değil Muhammed Hamdi'dir. Elmalılı, Muhammed Hamdi ismini eserlerinde ve *Divançe*'sinde net bir şekilde vurgulamaktadır.

Elmalılı'nın metrûkâtında kendi el yazması ile özgeçmişi yer almakta ve Elmalılı söz konusu özgeçmişinde detaylı bir şekilde nerede ve hangi tarihler arasında görev aldığını belirtmektedir. Elmalılı'nın özgeçmişindeki bilgiler ışığında, Elmalılı hakkında yapılan çalışmalarda yer alan bilgilerin arasında çelişkiler olduğu görülmektedir.

[8] Ayrıca kitabın daha ayrıntılı incelemesini yapan Ferhat Koca, şu sonuca ulaştığını belirtir: "Netice olarak bu eser, mevcut haliyle ilmi çalışmalarda referans olarak kullanılamayacak niteliktedir. Çünkü eserin neresinin müellife, neresinin hazırlayana ait olduğu belli değildir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın söz konusu kamusunu hazırlayan ve neşreden kişiler, ilmi hizmette bulunmak istiyorlar ise, söz konusu eserin aslına sadık kalınarak yeniden neşretmelidirler." Bkz. Ferhat Koca, "Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu I-V" *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1999, S.3, s. 297-300.

Burdur'un Gölhisar kazası Yazır köyünde doğan babası Numan Efendi, Elmalılı'nın ilk tahsiline başladığı ve hüsn-i hat meşkettiği hocasıdır. Numan Efendi, Aydın ve Burdur medreselerinden icâzet almış, daha sonra Antalya'nın Elmalı kazâsında Şer'iyye Mahkemesi Başkâtipliği ve Eytâm Müdürlüğü yapmıştır. Elmalılı'nın ifâdesi ile babası İslâm fıkhında üstâd birisidir. Hattat olduğu için telif kitapların istinsahını yapmış ve altı adet Kur'ân-ı Kerîm yazmış, ziraatle de meşgul olmuştur. Elmalılı, 1908 yılında babası, annesi ve kardeşlerinin İstanbul'a gelmelerini sağlamıştır. Numan Efendi, 1334/1916 yılında İstanbul'da, Elmalılı'nın evinde, sabah namazı sonrası vefat etmiştir. Elmalılı'nın metrûkâtında babasının kendi el yazısı ile kaleme aldığı dînî konulara âit yazıları, bazı kitaplardan istinsah metinleri ve kendine ait şiirleri tespit edilmiştir.

Elmalılı'nın annesi Fatma Hanım, Elmalılı'nın Sarılar'lı Köyü'nden Elmalı ulemâsından Abdullah Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin kızıdır. Elmalı'nın Sarılarlı Köyü'nde dünyaya gelen Muhammed Efendi'nin kelâm dalında *Şerh-i İsti'âre-i Cedîd*, siyâsi ilimler hakkında *Nâmûs-i A'z'am* ismiyle metin ve şerh, munâzara ilmine ait *Mazhar-ı Me'âlim-i 'alâ Miftâhi Mekâlim* nâmıyla metin ve şerh, vazı' ilmine dâir *Kâdî 'İdad* risâlesine *Meşrebetü'l-'uyûn* ismiyle bir şerhi vardır. Muhammed Efendi 1287/1870'de Elmalı'da vefat etmiştir. Elmalılı M. Hamdi, anne tarafından dedesi Muhammed Efendi'nin Arapça kaleme aldığı bir *Şerh-i İsti'âre-i Cedîd* adlı eserine, medresede tahsil gördüğü dönemde 16 yaşlarında iken Arapça hâşiye yazmıştır.

Elmalılı'nın yetişmesinde büyük emekleri olan ve Elmalılı'nın da çok sevdiğini dile getirdiği amcası Mehmed Emin Efendi, âlim ve ilmiyle âmil, takvâ sahibi biridir ve ziraatle geçimini temin etmiştir. Tecvîd ve kıraat ilmine dâir *Tayfur* adıyla telif eseri olan Mehmed Emin Efendi, 1325 Cemâziyelûlâ/1907 Temmuz ayı sonlarında, küçük mahdûmu Hâfız Mustafa'nın eşkıyâlar tarafından feci şekilde katledilmesi üzerine kalp rahatsızlığında vefat etmiştir.

Elmalılı, Bâyezid dersiâmlarından Kayserili Büyük Hamdi Efendi'nin dersine devam ederek, nahiv, mantık, meânî, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, hikmet, hadis ve tefsir gibi âlet ve âlâ ilimleri tamamlayarak 1322/1905 tarihinde icâzetini almış ve yirmi iki sayfalık ilmiye icâzetnâme metnini sülüs, nesih ve ta'lik hattıyla enfes bir şekilde bizzat kendisi yazarak, ilmiye silsilesinde yer alan âlimlerin biyoğrafilerini icâzetnâmesinin kenarına kısa hâşiyeler şeklinde yazmıştır.

Elmalılı, Küçük Ayasofya Medresesi'nde dayısının yanında kaldığı dönemde, medrese odalarından birinde kalan ilmiye icâzetli Şeyh Mehmed Kâmil Efendi ile tanışmış ve kendisine intisâb etmiştir. Kuşadalı'nın kolundan Yakub Han halîfesi Ayvacıklı Şeyh Hacı Mehmed Kâmil Efendi'den, *Halvetiyye Tarîkatı'nın Şâbâniyye* usûlü üzere seyr ü sülûk görmüş, kemâl ve irfânına hayret ettiği şeyhinin iltifatına ve hayır duâlarına nâil olmuştur. Âhir ömründe Hacı Ali Paşa'nın kendisi için yaptırdığı evde yaşayan Mehmed Kâmil Efendi, doksana yakın bir yaşta 1912 yılında vefat etmiş, Sultan Mehmed Reşad'ın irâdesiyle, Küçük Ayasofya Camii'ne bitişik türbede defnedilmiştir.

Elmalılı, "*Usûl-i Fıkıh*" adlı yazma şerhinin mukaddimesinde; "*Hâdim-i dîn-i mübîn 'amme-i şer-'i metîn halîfe-i rûy-i zemin zillüllâhi 'ale'l-'âlemîn mazhar-i feyz-i akdes metbû-'i mefham-i mukaddesimiz pâdişâhımız efendimiz hazretleri..''* şeklinde övgü dolu cümlelere yer verdiği II. Abdülhamid Han'ın, 27 Nisan 1909 tarihinde hal fetvâsının müsveddesini Bâb-ı Meşîhât'ta (Şeyhülislâm makâmı) Meşîhât Mektûbî Kalemi'nde görevli olması münâsebetiyle yazmasından dolayı ömür boyu pişmanlık duyduğunu; "*Ömrümde bu kadar ağır bir vicdan azabı çekmedim. Başıma ne geldiyse bunun mânevî sillesidir. Gençlik sâikasıyla bir iştir işledim. Allah beni affetsin!''* sözleriyle ifâde etmiştir.

Elmalılı, İstanbul'da eğitim ve öğretim gördüğü yıllarda devrin büyük hattatlarından Bakkal Arif Efendi ve Sami Efendi'den hüsn-i hatt meşketmiş ve icâzet almıştır. Başarılı bir hattat olarak hem maîşetini temin etmek, hem de babasına madden yardımcı olmak üzere Kur'ân-ı Kerim yazmak için siparişler almış, sülüs, nesih, dîvânî, kırma ta'lik ve rik'a tarzlarında çok başarılı eserlere imza atmıştır. Torunu Mehmet Hamdi Yazır'da bulunan metrûlâtındaki sayısız meşkleri ve hüsn-i hat eserleri hüsn-i hat sanatındaki kudretinin şâhitleridir.

Geniş ilmî yelpâzesiyle farklı alanlarda dersler veren Elmalılı'nın, İstanbul'un muhtelif medreselerinden öğrencileri mevcuttur. Kendi el yazısı ile metrûkâtındaki bir deftere 123 öğrencisinin baba adlarıyla birlikte isimlerini, memleketlerini ve hangi medresede ders gördüklerini kaydetmiştir.

Elmalılı, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde 40 gün süren yargılanması sonucu berâat edince İstanbul'a dönmüş ve Cuma namazlarına dahi çıkmadığı evinde, vefatına kadar münzevi bir hayat yaşamıştır. Münzevî kaldığı yıllarda ilmî çalışmalarına ve hüsn-i hat ile iştigâline devam etmiştir. Tefsir yazma vazifesi kendisine verildiği 1925 yılından vefâtına kadar, mektuplarında dile getirdiği üzere, maddeten ve mânen çok sıkıntılı dönemler geçirmiştir.

Elmalılı gibi bir âlimin telif ve tercümelerden oluşan çok kıymetli eserleri yanında, onun başvuru kaynakları, yani kütüphanesi de önemlidir. Çalışmamızda Elmalılı'nın metrûkâtındaki bir defterde kendi el yazısı ile şahsî kütüphânesinde bulunan ve bir kısmı yazma olan eserleri de kaydettiği görülmektedir. Dînî ilimlerin bütün dallarını kapsayan kitaplar dışında, hukuk, târih, edebiyat, mantık, felsefe, şiir, çoğrafya gibi birçok alanda eserlerin bulunduğu kütüphâne, Elmalılı'nın vârisleri tarafından Marmara İlâhiyât Fakültesi Kütüphânesi'ne vakfedilmiştir.

Medrese eğitimi gördüğü yıllarda, daha on altı yaşlarında iken dedesinin ve Tarsûsî'nin eserlerine Arapça hâşiye yazan, Siyâlkûtî'nin hâşiyelerine Arapça ta'lîkat yapan Elmalılı'nın, farklı alanlarda kaleme aldığı telif ve tercüme eserleriyle ilmî alanda velûd bir hayatı olmuştur. Araştırmacılar tarafından kaynak eserler olarak kabul edilen Elmalılı'nın bu çalışmaları üzerinde pekçok tez ve makale yazılmıştır. Elmalılı'nın günümüze kadar gizli kalmış bilinmeyen eserlerinin, bilinenlerden daha fazla olduğu araştırmalarımız sonucu tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan eserlerinin de birçok araştırmaya kaynaklık edeceği, alanlarında çok önemli konulara etki edeceği ve araştırmacılara farklı bakış açıları kazandıracağı muhakkaktır.

Elmalılı'nın, Arapça ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti, bu dillerdeki farklı alanlara âit kaynak niteliğindeki telif ve tercüme eserleri herkes tarafından bilinmekte, Farsça'ya da vâkıf olan Elmalılı'nın bu alandaki herhangi bir çalışmasından kaynaklarda bahsedilmemektedir. *Elmalılı'yı, İslâmi eserlerin farklı alanlarındaki ana kaynakları üzerindeki tercüme çalışmaları, tasavvufî yönü, şiir ve edebiyatla ilgili birikimi, ilim adamlarının kütüphanelerinden eskik olmayan ve İslâmî edebiyâtın şâheserlerinden biri olan Mevlânâ'nın Mesnevî'sini de Farsça'dan Türkçe'ye tercümeye sevketmiştir.*

Sıtkı Gülle tarafından hazırlanıp, Eser Neşriyat tarafından yayımlanmış ve Elmalılı'ya isnâd edilen "İslâm Hukûku Kâmûsu"nun, araştırmalarımız neticesi Elmalılı'ya âit olmadığı tespit edilmiştir.

Elmalılı'nın, orjinali Osmanlıca harfleriyle yazılmış olan *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eseri, basılmak üzere latin harflerine transkribe edilme safhasında çok önemli olan "Mukaddime" bölümünün tahrif edildiği görülmüştür.

Ayrıca Elmalılı'nın metrûkâtında kendisinin imzasını taşıyan resmî mahkeme fetvâları ve özel fetvâlar ile resmî ve özel mektupları da bulunmaktadır.

Hüsn-i hat konusunda metrûkâtında bulunan farklı tarz ve ebatlardaki eserleri ve çalışmaları ise hayli fazladır.

Elmalılı'nın, söz konusu telif ve tercüme çalışmaları dışında günümüze kadar gizli kalmış ve bilinmeyen on sekiz eseri daha tarafımızdan tespit edilmiştir. Ayrıca, yayımlanan makaleleri dışında, yayımlanmamış makalelerinin de olduğu metrûkâtında görülmektedir.

Elmalılı, daha çok yazmış olduğu *Hak Dini Kur'ân Dili* eseri ile meşhur olmuş, onun tefsir ve meâl alanındaki şöhreti, fıkıh, kelam, felsefe, mantık, hukuk, dil, edebiyat ve sanat alanlarındaki yazdığı eserleri gölgelemiştir. Yapılan bu çalışma ile Elmalılı'nın, *Divançe*'si çerçevesinde dil ve edebiyat alanındaki vukûfiyeti ortaya konulmaya çalışılmış, diğer alanlardaki bilinen ve bilinmeyen eserlerine de değinilerek, bu alanların araştırmacıları için Elmalılı'nın önemli eserleri ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserler üzerinde yapılacak akademik çalışmalar ile, Elmalılı'nın farklı yönleri detaylandırılacağı gibi, bu araştırma ve çalışmaların akademi dünyasına kaynaklık edecek eserler kazandıracağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akyavaş, A. R. (2003). *Tarih mahşeri*. *1*, TDV Yayınları.

Albayrak, S. (1980). *Son devir Osmanlı ulemâsı*. *3,* Medrese Yayınları.

Atik, N. (2013). *Hattat Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*. Kutlu & Avcı Matbaası.

Atik, N. (2017). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *İslam Hukuku Kâmusu* ve Âdem Maddesi'nin tahlîli. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 65-98.

Atik, N. (2018). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hüccetullâhi'l-Bâliga tercümesi üzerine. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 23-44.

Atik, N. (2020). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın yazdığı son meâl. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 183-222.

Atik, N. (2021). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın ilmiye icâzetnâmesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, *26* (2), 227-266.

Atik, N. (2022), *Elmalılı Muhammed Hamdi yazır hayatı, eserleri ve divançesi (İnceleme-metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, HAT.541/26740-A.

Beyânü'l-Hak, S. 7, 21 Şevval 1326/3 Teşrîn-i Sâni 1324.

Bilmen, Ö. N. (2008). *Tefsir Tarihi*. *2*, Ravza Yayınları.

Coşkun, Y. (2019). Sevr Antlaşması'nın ardından İzmir'de ortaya çıkan bir kriz: ABD ile Yunanistan arasında vergi anlaşmazlığı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 19,* 271-290.

DİB Sicil Müdürlüğü/Elmalılı.

Doğrul, Ö. R. (1942, 28 Mayıs). Müessif bir irtihal. *Cumhuriyet Gazetesi*.

Ebulûlâ Mardin (2017). *Huzur dersleri*. *2*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Elmalılı'nın Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi

Ersöz, İ. (1993). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve tefsirinin özellikleri. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır sempozyumu 4-6 Eylül 1991* (s.169-177). TDV Yayınları.

Erten, S. F. (1340/1338). *Antalya Livası tarihi.* Matbaa-i Âmire.

http://www.oktayaras.com/ahmet-muhtar-yazir/tr/28702. [Erişim Tarihi:16.04.2024]

Hüseyin Vassaf (2006). *Sefine-i Evliyâ* (M. Akkuş & A. Yılmaz Haz.). *4*, Kitabevi Yayınları.

İpşirli, M. (1998). Huzur dersleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, 25,* 441-444.

Janet, P. & Seailles, G. (1341). *Tahlîl-i Tarih-i Felsefe Metâlib ve Mezâhib Maba'de't-Tabi'a ve Felsefe-i İlahiye* (Elmalılı Hamdi Nak.). Matbaa-i Âmire.

Janet, P. & Seailles, G. (1978). *Metalib ve Mezahib (*Elmalılı M. H. Yazır Terc.). Eser Neşriyat.

Kara, İ. (2015). Üç devir, üç Elmalılı Hamdi. A. Ögke & R. Atay (Ed.), *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmalılı M. Hamdi Yazır sempozyumu 2-4 Kasım 2012* (s.19-35). TDV Yayınları.

Korlaelçi, M. (1986). *Türkiye'ye Pozitivizmin girişi ve ilk etkileri*. İnsan Yayınları.

Kozan, A. (2015). Bir Türk-İslâm mütefekkiri: M. Hamdi Yazır ve siyâset felsefesi. A. Ögke & R. Atay (Ed.), *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmalılı M. Hamdi Yazır sempozyumu 2-4 Kasım 2012* (s.371-391). TDV Yayınları.

Küçük, C. (1988). Abdülhamid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, 1,* 222-223.

Küçük Hamdi, (1327, 8 Safer). İslâmiyet ve Hilâfet ve Meşîhat-ı İslâmiye. *Beyânü'l-Hak, 1* (22), 511-514.

Küçük Hamdi, (1328, 28 Rebiülahir). Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükkâm-ı Şer'î kânunu lâyihası esbâb-ı mûcibe mazbatası. *Beyânü'l-Hak, 2* (58), 1197-1200.

Küçük Hamdi, (1328, 10 Cemaziyelevvel). Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükkâm-ı Şer'î kânunu lâyihası esbâb-ı mûcibe mazbatası. *Beyânü'l-Hak, 3* (60), 1215-1218.

Küçük Hamdi, (1328, 14 Cemaziyelevvel). Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükkâm-ı Şer'î kânunu lâyihası esbâb-ı mûcibe mazbatası. *Beyânü'l-Hak, 3* (61), 1230-1234.

Özervarlı, M. S. (1998). *Kelamda yenilik arayışları,* İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Öztürk, N. (1993). M. Hamdi Yazır'ın vakıfçılık anlayışı. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır sempozyumu 4-6 Eylül 1991* (s.197-208). TDV Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. *3*, 454.

Paksüt, F. (1993). Merhum dayım Hamdi Yazır. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır sempozyumu 4-6 Eylül 1991* (s.2-24). TDV Yayınları

Paksüt, F. (1992). Merhum dayım Hamdi Yazır -II- Nazırlık, tutuklanma, aklanma. *Altınoluk Dergisi*, (75), 20-21.

Revnakoğlu, C. S. (1954). Erbaîn Helvası. *Tarih Dünyası, 2* (12), 525.

Tatçı, M. (2010). Şâbâniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, *38*, 211-215.

Yavuz, F. (2013). *Hatları ve Telifleriyle Mahmud Bedreddin Yazır* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yavuz, Y. Ş. (1995). Elmalılı Muhammed Hamdi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, 11*, 57-62.

Yazıcı, N. (1993). M. Hamdi Yazır'ın basın hayatı ve yazarlığı. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991* (s.25-32). TDV Yayınları.

Yazır, Elmalılı M. H. (2011). *Meşrutiyetten Cumhuriyete makaleler* (A. C. Köksal & M. Kaya Haz.). Klasik Yayınları.

Yazır, Elmalılı M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an dili*. *1*, Eser Neşriyat.

Yazır, Elmalılı M. H. (1996). *İslam düşüncesinin problemlerine giriş* (R. Kılıç, Sad.). TDV Yayınları.

Yazır, M. B. (1981). *Kalem güzeli*, DİB Yayınları.

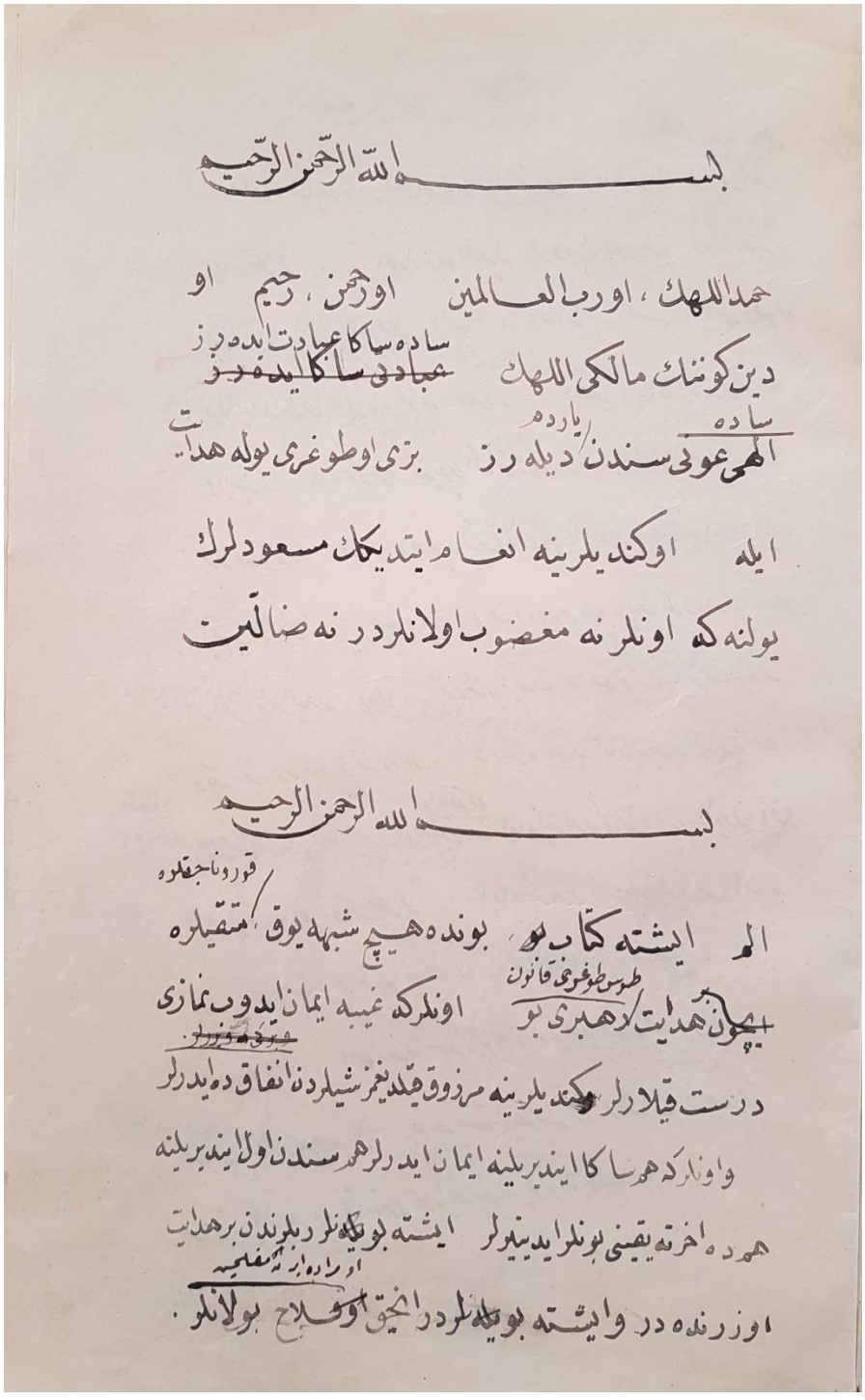

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد اللهك ، او رب العالمين او رحمن ، رحيم او

دين كوننك مالكى اللهك ساده ساكا عبادت ايده رز

الهى عونى سندن ساده يارده ديله رز بزى او طوغرى يوله هدايت

ايله اوكنديلرينه انعام ايتديكك مسعودلرك

يولنه كه اونلر نه مغضوب اولانلردر نه ضالين

بسم الله الرحمن الرحيم

الم ايشته كتاب بونده هيچ شبهه يوق قورو ناجقلره متقيلره

ايچون هدايت طوس طوغرى قانون رهبرى بو اونلركه غيبه ايمان ايدوب نمازى

درست قيلارلر كنديلرينه مرزوق قيلديغمز شيلردن انفاق ده ايدرلر

واونلركه هم ساكا ايندريلنه ايمان ايدرلر هم سندن اول ايندريلنه

هم ده اخرته يقينى بونلر ايدينيرلر ايشته بويله نلر ربلرندن بر هدايت

اوزرنده در وايشته بويله نلردر انجق او مراده ايرنه مفلحين فلاح بولانلر .

Elmalılı'nın İkinci Mealinde Fâtiha sûresi ve Bakara sûresinin ilk beş âyeti

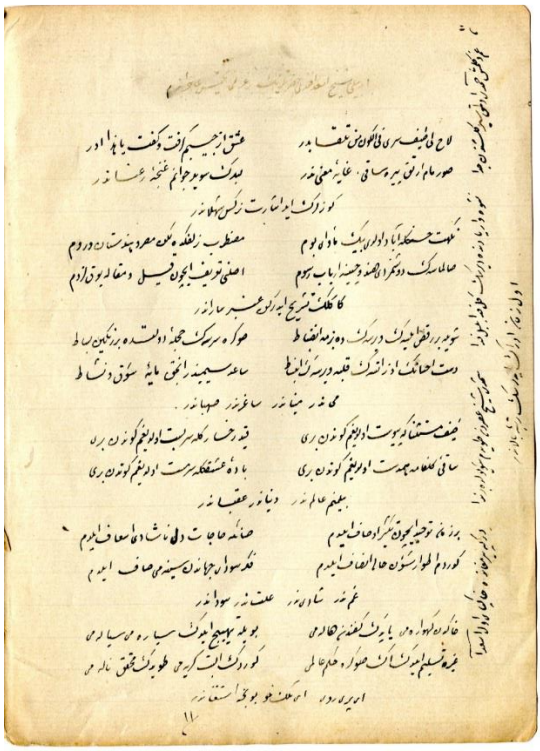

Elmalılı'nın, Divançesi'nde Muhammed Esad Erbili'nin gazeline tahmisi

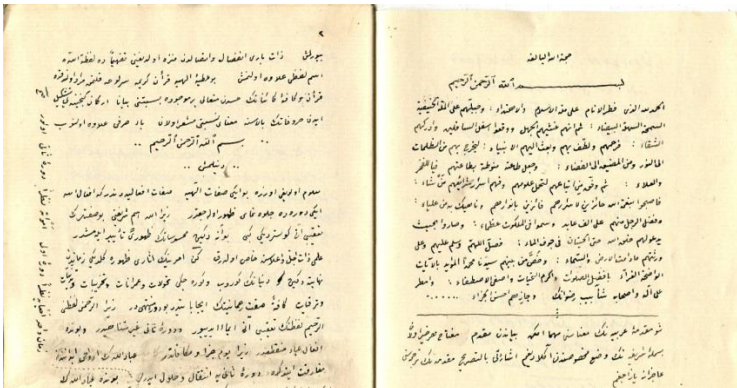

Huccetullahi'l-Bâliga Tercümesi'nden

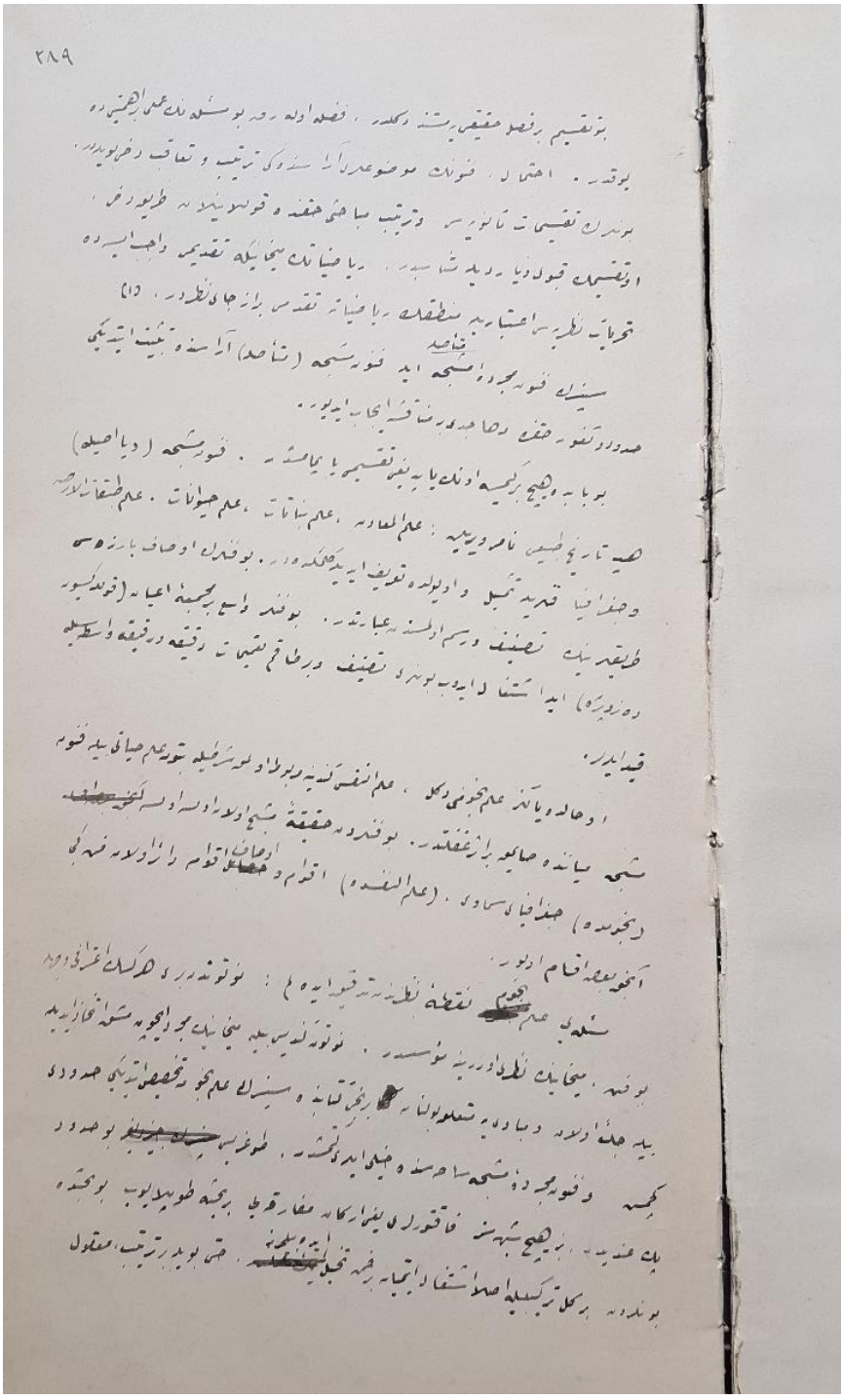

Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî Tercümesi'nden

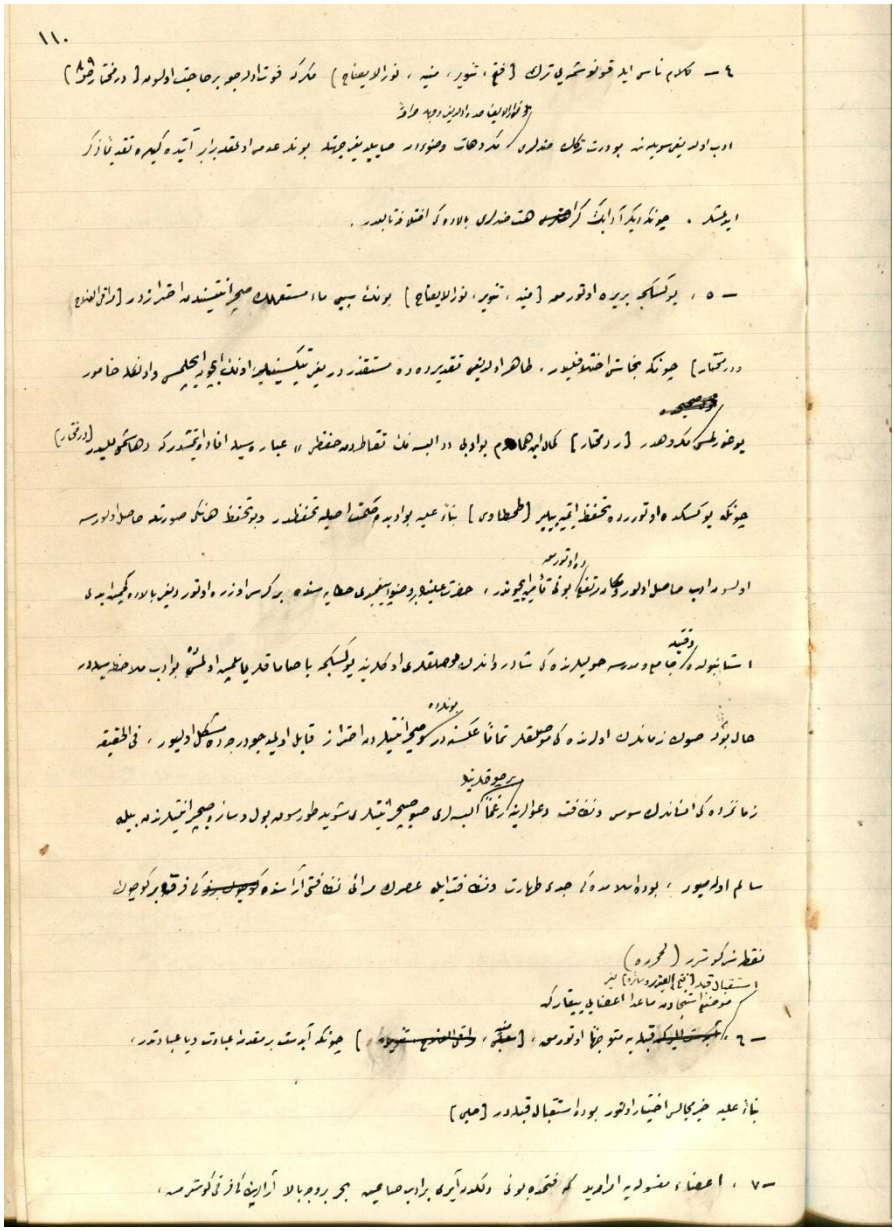

İslam Hukuku Kâmusu'ndan